

ავთანდილ სონღულაშვილი

**გაზაპეზი
საქართველოში**

**„მეცნიერება“
თბილისი
2003**

ნაშრომში, საარქივო დოკუმენტების, წერილობითი წყაროებისა და მდიდარი სამეცნიერო ლიტერატურის საფუძველზე, ნაჩვენებია კაზაკების არსი, მისი წარმოშობისა და ევოლუციის ეტაპები. წარმოჩენილია საქართველოსა და კაზაკების ურთიერთობის ისტორიული პროცესი. ახსნილია კაზაკების საქართველოში დასახლების მიზეზები, ყოფა-ცხოვრებისა და კულტურის საკითხები.

რედაქტორი პროფ. ა. ლ. დ. ა. უ. შ. ვ. ი. ლ. ი.

რეცენზენტები: პროფ. გ. გ. ა. ს. ვ. ი. ა. ნ. ი.,
დოც. გ. ს. უ. ც. ი. შ. ვ. ი. ლ. ი.

ს 0503000000
M607(06)-2003

© სონდულაშვილი

ISBN 99940-735-5-9

შესავალი

რუსი და ქართველი ხალხების საბრძოლო თანამეგობრობა უაღრესად საყურადღებო და ორგანული ნაწილია ორი ერის მრავალსაუკუნოვანი ურთიერთობისა. ისტორია ამ ორი ხალხის ერთობლივი ბრძოლებისა დამშვენებულია აურაცხელი ფაქტებით და მოვლენებით, რომლებიც ცხადყოფენ ისტორიული ვითარებით შედუღებულ რუსთა, უკრაინელთა და ქართველთა საბრძოლო თანამეგობრობას.

XI საუკუნის ცნობილმა ქართველმა მწერალმა გიორგი მთაწმინდელმა ბერძნულიდან გადმოიღო თქმულება სპარსელთა და სკვით-რუსთა მიერ 626 წელს კონსტანტინეპოლის აღყის შესახებ. ტექსტს ახლავს მთარგმნელის შენიშვნა, რომ „სკვითნი ესე იგი არს რუსნი“¹.

¹ ნ. ა ს ა თ ი ა ნ ი, გზა გამოსხნა – აღდგომისაკენ, თბ., 1983, გვ. 6.

X საუკუნის პირველი ნახევრის მოღვაწე ანდრია სალოსის „ცხოვრების“ აპოკრიფული მოთხრობის ქართულ თარგმანში, რომელიც ექვთიმე ათონელმა (955 – 1028 წწ.) გადმოიღო ბერძნულიდან, ვკითხულობთ: „ნათესავი მწითურთა მოვალს, რომელთა კქვიან რუსნი“. მართლაც დღეს მეცნიერებს მიაჩნიათ, რომ ეთნიკური ტერმინი „რუსი“ შეიძლება წარმოდგებოდეს ძველი რუსულ-სლავური სიტყვიდან „Русь“, რაც ნიშნავს მწითურს, ქერას, ღია ფერის თმის მქონეს და იგი, ალბათ, ძველი რუსების გარეგნობის აღწერიდან მომდინარეობს².

XI საუკუნის შუა წლებში რუსთა სამხედრო რაზმები, რომელთაც ქართული წყარო „ვარიაგებს“ უწოდებს, აქტიურად მოქმედებდნენ საქართველოს ტერიტორიაზე. ამჯერად ისინი უკვე ბაგრატ IV-ისა და ღიპარიტ ერისთავს შორის ბრძოლებში მონაწილეობდნენ.

მართლაც, ქართული ნარატიული წყაროების ცნობით, 1047 წელს საქართველოში იმყოფებოდა რუსი მხედრობა 3000 კაცის რაოდენობით, რომლებიც ქართველი ხელისუფლების მოწვევით ჩამოსულან აქ.

² ნ. ა. ს ა თ ი ა ნ ი, გზა გამოხსნა – აღდგომისაკენ, თბ., 1983, გვ. 7.

ხოლო უფრო გვიან, 1564 წელს, ივანე მრის-
ხანეს განკარგულებით საქართველოში, კერძოდ
კახეთში, ჩამოვიდა 500-კაციანი რუსთა რაზმი,
რომელმაც 7 წელი დაჰყო საქართველოში. ეს რაზ-
მი დიდ დახმარებას უწევდა ლევან კახთა მეფეს
დაღესტნელ ფეოდალთა და ტომთა მეთაურების
აღლაგმვის საქმეში.

ბევრის მთქმელია იტალიელი მოგზაურის პი-
ეტრო დე-ლაგალეს ცნობები დნეპრელი კაზაკები-
სა და საქართველოს ზღვისპირა რაიონების მო-
სახლეობის მოკავშირეობაზე 1617–1627 წლებში
თურქეთის წინააღმდეგ. მისი გადმოცემით, ქარ-
თველებს არაერთგზის გაუყვანიათ სამშვიდობო-
ზე თურქთა მიერ რკალში მოქცეული კაზაკები, ხო-
ლო ამ უკანასკნელთ თავის მხრივ მფარველობის
ქვეშ ჰყოლიათ ზღვით მოსიარულე ქართველთა სა-
ვაჭრო ხომალდები და სხვ.³

ქართველებისადმი კაზაკების ძმური და გუ-
ლისხმიერი ზრუნვის შესახებ აღტაცებით მოგ-
ვითხრობს დიდი ქართველი პოეტი დავით გურა-

³ შ. მ. ე. გ. რ. ე. ლ. ი. ძ. ე., ჩვენი სახელოვანი სამხედრო წი-
ნაპრები, თბ., 1979, გვ. 3.

მიშვილი, რომელმაც ლექთა ტყვეობაში მრავალი წლის განმავლობაში ყოფნის შემდეგ მოახერხა გაქცევა თურგის კაზაკებთან...

ტყვეობიდან გამოქცეულ დავით გურამიშვილს მუეძინთა* გაბმული ძახილის ნაცვლად ეკლესიის ზარების რეკვა შემოესმა. მიხვდა, რომ უკვე გადარჩენილია, უკვე სამშვიდობოსაა გასული. მაგრამ გამახვილებულმა და გაზვიადებულმა ეჭვიანობამ ერთხელ კიდევ მოაგონა, რომ სიფრთხილე იყო საჭირო. ერთი წუთით გაურბინა ფიქრმა, შეიძლება ეს ყველაფერი მოჩვენება იყოსო. მით უმეტეს შეაშინა ხალხის ჩაცმულობამ, რომელიც შორიდან რაღაც ფანტასტიკურად ეჩვენებოდა. ქალების თავის მოსართავი და სამკაული თითქოს დევის რქებსაც მიამსგავსა, მაგრამ ასლა არჩევანისა და ყოყმანის დრო აღარ იყო. გავიდა ბაღიდან და მიუახლოვდა ადამიანებს, რომელნიც კალოს ლეწავდნენ.

კალოზე მომუშავეებს გრძელი პერანგები ეცვათ, ყელზე ჯვრები ეკიდათ. დავითი მიუახლოვდა ერთ მათგანს, ჯვარზე ემთხვია და პირჯვრის წერა და-

* მუეძინ-ი (არაბ. mu' addin) – მეჩეთის მსახური (მოლა), რომელიც მინარეთიდან მოუხმობს მუსლიმანებს სალოცავად.

იწყო. ხანგრძლივი ხეტიალისა და შიმშილის შემდეგ, ალბათ, საშინელი გამომეტყველება უნდა ჰქონოდა, რომ რუსებმა სიტყვის თქმაც აღარ დააცალეს და მაშინვე პური მიაწოდეს.

„Лазарь, дай-ка парню хлеба“, ეს რომ გაიგონა დავითმა, მისვდა, რუსებში იყო. სიხარულით მუხლებმა კანკალი დაუწყო:

„ხლება რა მესმა, დამეცა
მე სიხარულით თაფხარი,
მუხლებმა რყევა დამიწყეს
ზე ტანმა შექმნა ზანზარი,
ვეღარ დაიგნეს სვეტებმა
და გარდაიქცა ტაძარი

რუსულად „ხლება“ პურს ერქვა,
უწინვე გამეგონაო;
სანამ ის არ ახსენეს,
მე რუსი არ მეგონაო,
რა რომ თქვეს პურის სახელი,
მე იმან მომიფონაო;
ამ სიხარულმა დამშალა
ჯვარით შეკრული კონაო“⁴.

⁴ დ ა ვ ი თ გ უ რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი, დავითიანი, თბ., 1998, გვ. 98.

სიხარულმა დაშალა კაცი; მანამდე ის ჯავრი-
საგან შეკრული იყო და გაკაუებული, ჯოჯოხეთი გა-
მოიარა და ყველაფერი დასძლია; აქ კი ერთმა სიტ-
ყვამ წააქცია. აბა ერთი დაუკვირდით ადამიანური
სიკეთის რა მადლი ტრიალებს გურამიშვილის ამ
სტრიქონებში! ტყვიას გამოქცეულს პური მიაწო-
დეს და ადამიანმა უცებ იგრძნო, რომ კვლავ არის
ქვეყნად სიკეთე, სათნოება, ისევ კრთის მადლის შუ-
ქი, „რამეთუ მშოიოდა და მეცით მე ჭამადი; მწყურო-
და და მასვით მე; უცხო ვიყავ და მომხედეთ მე; საპ-
ყრობილესა ვიყავ და მოხვედით ჩემდა“.

„როგორც რომ ერთმან ყაზახმან *
მე მაშინ მამიარაო,
როცა რომ მყვანდა მივლიდა
მეტს მამაჩემი არაო;
შეებრაღდი, გულზე მიმიქვა,
მკოცნა და ცრემლი ღვარაო,
სწრაფად მოენედ მომგვარა
ფხოვლეელი იანვარაო“⁵.

* იგულისხმება კაზაკი.

⁵ დ ა ვ ი თ გ უ რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი, დავითიანი, თბ.,
1998, გვ. 99.

დავით გურამიშვილს ეს სათნოება გულის ფი-
ცარზე ეწერა და მომავალსაც ეს დაუგდო ანდერ-
ძად:

„ეო, მეო, აქეთ მომხედო,
მცან, მე ვარ შენი მოყვარე, მე შენ გიყვარდეთ.
ნურასოდეს დამივიწყებ, მუდამ გახსოვდეთ.
მაგ ჩემს წერილსა წიგნებსა, წაიკითხავდეთ,
რაც რომ ანდერძად დამეგდოს აღასრულებდეთ,
ღარიბს აჭმევდეთ, მშიერსა, მწყურვალს ასმევდეთ,
შიშველს შემოსდეთ, უძლურსა, სნეულს ნახევდეთ,
საპყრობილეში მჭმენვარსა ნუგეშსა სცემდეთ,
პატიმარს, ტყვესა უცხოსა, შეიწყნარებდეთ,
ასეთი სახით მეჩვენე, გნახო, მამწონდეთ“⁶.

ჩვენ სშირად ვაზვიადებთ ხოლმე ძველი და ახა-
ლი აღთქმის წიგნების გავლენას გურამიშვილის პო-
ეზიაზე. სინამდვილეში კი, როგორც ახლა ვნახეთ,
ის თავისი გულით განცდილსა წერს და ამიტომ ასე
ძლიერად შესძრავს ხოლმე ადამიანის სულს. ის ჭეშ-
მარიტი რეალისტი. ასეთია ის ამ სცენაშიც, როცა

⁶დავით გურამიშვილი, დავითიანი, გვ. 131,
135, 136.

რუსების კალოზე მიდის და მეკალოენი მას პურს გაუწვდიან. რომელი ადამიანის გული არ აუთრთოლებია ამ სურათს, მაგრამ ყველაზე კარგად გრძნობა, რომელსაც ეს ეპიზოდი იწვევს, გამოსატა რუსმა მწერალმა ანატოლი ტარასენკოვმა, როცა შემდეგი სტრიქონები დაწერა:

„ახლა, დავით გურამიშვილის მიერ აღწერილი მოვლენებიდან ორ საუკუნეზე მეტი ხნის გავლის შემდეგ, როდესაც ვკითხულობ სიტყვა „ხლებს“, რომელიც გატანჯულმა, მშიერმა, ღონემიხდილმა გურამიშვილმა გაიგონა რუსულად, რუსულ სოფელში, სადაც იგი მოხვდა ტყვეობიდან გაქცევის შემდეგ, სიხარულის ცრემლები მებჯინება ყელში. და ეს ცრემლები გასაგებს ხდიან, აახლოვებენ ჩემთან სხვა ეროვნებების, სხვა კულტურის, სხვა და ასე შორეული საუკუნის ადამიანის ბედსა და განცდას. ხომ ამაში არის ხელოვნების მეტად ხანგრძლივი სიცოცხლის საიდუმლოებაც, ხელოვნებისა, რომელიც მიდის წინ, „საუკუნეთა ქედებზე“ და „პოეტებისა და მთავრობების“ თავებზე „გადაბიჯებით“.

კალოზე მისული პოეტი, რომელიც კაზაკმა

შვილივით გადაჰყოცნა და, მისი საცოდაობით დამწვარმა, ცხარე ცრემლით იტირა. დავითს სასწრაფოდ თარჯიმანიც უშოვეს, ერთი გადაყარული ფხოველი, სახელად იანვარა, რომელიც, ალბათ, თვითონაც ტყვეობიდან იყო გაქცეული.

ტყვეყოფილი ჯერ ეკლესიაში წაიყვანეს, მერე სამდივნოში მიიხმეს და თავგადასავალი აამბობინეს...⁷.

ასეთი ფაქტები მრავალია ქართველებისა და კაზაკების ურთიერთობაში.

⁷ გ. ნ ა ტ რ ო შ ვ ი ლ ი, წინაპარნი და თანამედროვენი, თბ., 1961, გვ. 27.

306 არის კაზაკი?

სიტყვა კაზაკი თურქული წარმოშობისაა, რაც ნიშნავს თავისუფალს, თავხედულადღებულ კაცს; ადამიანი, რომელმაც კავშირი გაწყვიტა თავის სოციალურ გარემოსთან. XV საუკუნის ბოლოს კაზაკები ეწოდებოდა რუსეთის სახელმწიფოს განაპირა მხარეების თავისუფალ მოსახლეობას⁸.

ქართულ ენაში კაზაკი მოიხზრებოდა, როგორც ყაჩაღი (აბრაგი); ზოგიერთ კუთხეში კი შეუპოვარს, ვაჟაკს ნიშნავდა⁹. მას უკავშირდებოდა ისეთი თვისებები, როგორიც არის გულადი, პატიოსანი, თავისუფლების მოყვარე და, რა თქმა უნდა, მშრომელი¹⁰. XIX საუკუნის 40-იან წლებში თბილისში მყოფი გერმანელი მეცნიერი და მოგზაური მორიც ვაგ-

⁸ ქსე, ტ. 5, თბ., 1980, გვ. 315.

⁹ Т.М и б ч у а н и, С. Ц у р ц у м и я, Казаки и Грузия, изд. „раео“, 2000, с. 5.

¹⁰ იქვე, გვ. 138.

ნერი აღნიშნავდა, რომ „თვით მთვრალი კაზაკიც, მიუხედავად იმისა, არის თუ არა ეს მებრძოლი სულის მთიელი, სრულ იარაღშია ჩამჯდარი...“¹¹.

კაზაკები იყვნენ სხვადასხვა ეროვნების წარმომადგენლები, მაგრამ მათ აერთიანებდათ ერთი სარწმუნოება, თავისი ხალხის დაცვისა და გადარჩენის საერთო ინტერესები.

ვინმე ფათერაკის მაძიებელი, ამა თუ იმ ერის წარმომადგენელი, კაზაკების რიგებში რომ მიეღოთ, მას აუცილებლად დიდი სიმამაცე უნდა გამოეჩინა და მკაცრი კანონების ბრმა მორჩილი ყოფილიყო. თუ ერთი კაზაკი მეორეს წინასწარი გაზზრახვით მოკლავდა, მკვლელსაც სიკვდილით სჯიდნენ და ორივეს ერთად მარხავდნენ.

როდესაც უკრაინაში დიდი ხნის წინათ დამკვიდრებული კაზაკი უცოლობის აღთქმას დაარღვევდა, კანონი მას არ სჯიდა. ქალთა თავაშეებულობის მიმართ კი მკაცრად შეუწყნარებელი იყო. თუ ახალგაზრდა გაუთხოვარი ქალი ბავშვს გააჩენდა, მას

¹¹ მორიც ვაგნერი საქართველოს შესახებ, გერმანული ტექსტი თარგმნა, შესავალი, კომენტარები და საძიებლები დაურთო გია გელაშვილმა, თბ., 2002, გვ. 34.

თმებით მიაბამდნენ ეკლესიის კარზე და ყველა იქ შემსვლელი ამ ქალს სახეში აფურთხებდა, თან უკანასკნელი სიტყვებით ღანძლავდა. თუ გათხოვილ ქალს ქმრის დაღატკ დაუმტკიცებდნენ, მას მიწაში კისრამდე ჩაფლავდნენ და შიმშილით სულს ამოხდიდნენ.

ამ ჩვეულებებისა და კანონების მქონეთ, სტუმართმოყვარეობა საყოველთაო წესად პქონდათ მიღებული და მათთან ჩამოსულ უცხოელს ყველგან სანაქებო მასპინძლობას უწევდნენ. ამასთანავე, უხუცესების მიმართ კაზაკები განსაკუთრებულ პატივისცემას იჩენდნენ, რაც პატრიარქალური ჩვეულებების ტრადიცია იყო¹².

ექსპლოატატორთა ხელისუფლების უკმაყოფილო და მის წინააღმდეგ ამხედრებულ გლეხებს გვიანი შუა საუკუნეების საქართველოში ყაზახებს უწოდებდნენ. მეურნეობას მოწყვეტილ და ტყედ გაჭრილ ყაზახ გლეხთა სიმრავლე, „მოყაზახეთა“ მძიმე მდგომარეობა ხელსაყრელ ვითარებას ქმნიდამათი

¹² უ ა კ ფ რ ა ნ ს უ ა გ ა მ ბ ა, მოგზაურობა ამიერკავკასიაში, ფრანგულიდან თარგმნა, კომენტარები დაურთო მზია მგალობლიშვილმა, ტ. I, თბ., 1987, გვ. 65.

ჯგუფ-ჯგუფად გაერთიანებისა და მეტ-ნაკლებად ორგანიზებული ბრძოლისათვის. ბერძნული სამართლის ქართულ ვერსიაში იხსენიება „ყაზახ-თა უფროსი“ (მის სასჯელად დადგენილია ხელფების მოჭრა ან თვალის ამოთხრა) და „ცხადად ყაზახნი, რომელნიცა დგანან ტყეშია ანუ გზაზედა“ (ისინი უნდა „დაიჭირონ და ანძაზე აცვან, რომე სხვათაც ნახონ და შეშინდნენ“).

ვახტანგ VI-ის სამართლის მიხედვით (მუხლი 89), „მზირობით (ჩასაფრებით) კაცისმკვლელ ყაზახს, თუ მეფე საგანგებოდ არ დასჯიდა, სამმაგი „სისხლის გადახდა ეკისრებოდა; თვით „მზირი“ ყაზახის მკვლელი კი არ ისჯებოდა¹³.

ექსპლუატაციისა და ბატონყმობის გაძლიერებამ რუსეთსა და პოლონეთ-ლიტვის სახელმწიფოებში XV –XVI სს-ში გამოიწვია გლეხთა მასობრივი გაქცევა ამ სახელმწიფოების საზღვრებს გარეთ, უპირატესად სამხრეთის აუთვისებელ მიწებზე – დონის, ვოლგის, იაიკის აუზებში. მეხობელი ფეოდალური სახელმწიფოებისა და მომთაბარეების წინააღმდეგ ბრძოლის აუცილებლობამ განაპირობა ამ

¹³ ქსე, ტ.10, თბ., 1986, გვ. 615–616.

თავისუფალი ხალხის გაერთიანება სამხედრო ორგანიზაციებში. აღმოცენდა დონის, ვოლგის, დნეპრის (ჩერკასის), გრებენის და იაიკის კაზაკთა გასამხედროებული თემები¹⁴.

XVI საუკუნის შუა ხანებში კაზაკებს ჩვენ ვხედავთ რუსეთის სხვადასხვა მხარეში, ლიტვის დიდი სამთავროს ტერიტორიაზე.

თავდაპირველად მათ უწოდებდნენ მრეწველებს, რომლებიც თევზის ჭერას მისდევდნენ. შემდეგ შეარქვეს მეომრები, რომლებიც ავსებდნენ დაშკოვიჩისა და დიმიტრი ვიშნევეცკის რაზმებს. მოგვიანებით ლიტვის ხელისუფლებამ მათგან შექმნა სოციალური ფენა, განსაკუთრებული სელმძღვანელობით. ამავე დროს თვითნებურად დააარსეს დნეპრის ნაპირებზე თავისუფალ მეომართა საძმო, ზაპოროჟიეს სეჩის სახელწოდებით. ასეთივე მოვლენებს ადგილი ჰქონდა აღმოსავლეთ რუსეთში¹⁵.

XVI საუკუნის მეორე ნახევარში ჩამოყალიბდა ციმბირისა და თურგის თემები. უკრაინის კაზაკობამ

¹⁴ ქსე, ტ.5, თბ., 1986, გვ. 315.

¹⁵ Н.И.К о с т о м а р о в, русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей, книга I, М., 1990, с. 522.

დიდი როლი შეასრულა უკრაინელი ხალხის ეროვნულ – განმათავისუფლებელ ბრძოლაში.

კაზაკების შემოსავლის მნიშვნელოვანი წყარო იყო სამხედრო ნადავლი და რუსეთის მთავრობის ჯამაგირი. კაზაკები აქტიურად მონაწილეობდნენ თავისუფალი ტერიტორიების ათვისებაში. XVI – XVII საუკუნეებში ერმაკის, ს. დეჟნიოვის, ე. ხაბაროვისა და სხვათა მეთაურობით, კაზაკობამ დიდი წვლილი შეიტანა რუსეთის წინსვლაში ციმბირსა და შორეულ აღმოსავლეთში.

კაზაკობა სოციალურად თავიდანვე არ იყო ერთგვაროვანი. შემდგომი დიფერენციაციის შედეგად წარმოიშვა ღარიბ კაზაკთა დიდი ფენა, რომელიც აქტიურად მონაწილეობდა რუსი ყმა-გლეხობის სოციალურ ბრძოლებში. მათი რიგებიდან გამოვიდნენ ანტიფეოდალური ბრძოლის გამოჩენილი ხელმძღვანელები – ს. რაზინი, კ. ბულავინი და ე. პუგაჩოვი. ამავე დროს კაზაკთა ზედა ფენა (ე.წ. სტარშინები) მხარში ედგა რუსეთის თვითმპყრობელობას¹⁶.

ზაპოროჟიელი კაზაკები დიდი ხნის განმავლობაში მოსვენებას არ აძლევდნენ თავიანთ მეზობლებს

¹⁶ ქსე, ტ.5, გვ. 315.

– რუსებს, პოლონელებს, მოლდაველებს, თათრებსა და თურქებს. ისინი ამ სახელმწიფოთაგან ხან ერთის, ხან მეორის მფარველობაში შედიოდნენ; ყველაზე მეტად კი საერთო ენას ნახულობდნენ რუსებთან, რასაც საერთო – მართლმადიდებლური – სარწმუნოებაც უწყობდა ხელს.

სულთან იმურად IV სშირად ამბობდა: თუ ვინმე რაღაცას მიწყობს ან მებრძვის, ყოველი შემთხვევისათვის ცალ გვერდზე მძინავსო, მაგრამ თუ ზაპოროჟიელები შემუქრებიან, განუწყვეტლივ ვფხიზლობო. არც სულთან ოსმანსა და მის შემცვიდრეებს ჰქონდათ ნაკლები შიში კაზაკებისა. ამიტომაც იყო, რომ ოტომანთა იმპერიასა და პოლონელებს შორის დადებულ ყველა ხელშეკრულებაში პირველი პუნქტი ითვალისწინებდა კაზაკებისათვის დნებრსა და შავ ზღვაზე ნაოსნობის აკრძალვის მოთხოვნას.

ზაპოროჟიელისათვის მთავარ სიძნელეს დნებრის ჭორომების გადალახვა წარმოადგენდა. ამ დაბრკოლების დაძლევის შემდეგ კი მათი ხომალდები ერთად იყრიდნენ თავს, მიეკვრებოდნენ ერთმანეთს და ასე გაივლიდნენ ამ მდინარის შესართავთან თურქების ორ ციხეს შუა და ორმოცი საათი საყმარისი იყო მათთვის ტრაპიზონისა თუ სინოპის გასა-

ძარცვად და კონსტანტინოპოლში გასაყიდი ტყვეების შესაგროვებლად¹⁷.

XVII საუკუნის პირველ მეოთხედში შავ ზღვაზე გაბატონებული მდგომარეობა დონისა და უკრაინის კაზაკებმა მოიპოვეს. ისინი თავიანთი გემებით გამუდმებით თავს ესხმოდნენ ოსმალეთის სანაპიროს და საფრთხე შეუქმნეს ოსმალეთის დედაქალაქსაც კი. კონსტანტინოპოლში იმდენად შეშინებული იყვნენ, რომ სულთანმა ბრძანება გასცა, კაზაკებისაგან თავდაცვის მიზნით, ბოსფორის სრუტეში რკინის ჯაჭვი გაეხა. ერთ-ერთი ასეთი თავდასხმა კაზაკებმა მოაწყვეს 1625 წელს. ამის შესახებ რუსული წყაროები გვაცნობებენ: „გასულ (1625) წელს მარტის თვეში შავი ზღვით ცარგორილიდან (კონსტანტინოპოლიდან) ნახევარი დღის სავალზე 300 ნავით ძაღსებური ზაპოროჟიელი, ჩერქეზი და დონელი კაზაკი მოვიდა, რომელთაც აიღეს და დასწვეს სამი თურქული სოფელი: ბოჭუ, იენჩიკოი და ფანარი. ამის შემდეგ მოვიდნენ და აიღეს თურქეთის ქალაქები: ტრაპიზონი, სინოპი და უნია“¹⁸.

¹⁷ უ ა კ ფ რ ა ნ ს უ ა გ ა მ ბ ა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 65–66.

¹⁸ მ. ს ვ ა ნ ი ძ ე, საქართველო–ოსმალეთის ისტორიის ნარკვევები, თბ., 1990, გვ. 209.

მიუხედავად იმისა, რომ შავი ზღვის კაზაკები ყუბანის ნაპირებზე მიწათმოქმედებას მისდევდნენ, ისინი შეუპოვარ მეომრებად ითვლებოდნენ და მთიელებს შიშის ზარს სცემდნენ. მათ ჩერქეზებისაგან გადაიღეს ტანსაცმელი, იარაღი, ჩვეულებანი და ბრძოლის წესები. თარეშის უინი, რომელიც მათში არ ქრებოდა, კაზაკებს უბიძგებდა გადაელახათ ყუბანი და ეძარცვათ ჩერქეზული სოფლები. ბუნებრივია, ასეთი ქმედება რეპრესიებს ემსგავსებოდა. რუსეთის ხელისუფლებამ აკრძალა მათი ყოველგვარი თავდასხმა ჩერქეზებზე, მაგრამ კაზაკებს კანონიერი თავდაცვის უფლება დაუტოვეს. ამ აკრძალვის შედეგად და, ამასთანავე, შავი ჭირის საშიშროების თავიდან ასაცილებლად, კაზაკებს, ყოველ შემთხვევაში ფორმალურად მაინც, არ ჰქონდათ ყუბანის გადალახვის უფლება¹⁹.

ყირიმელ თათართა მუდმივი თარეშები და კაზაკთა საპასუხო ლაშქრობები და „ფარული ომი“ თერგზე დასამკვიდრებლად, ხელს უწყობდა რუსეთ-თურქეთის ურთიერთობის პერმანენტულ დაძაბულობას. რუსეთი კი მეტად სუსტი იყო თურქეთთან

¹⁹ ქ ა კ ფ რ ა ნ ს უ ა გ ა მ ბ ა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 68.

საბრძოლველად. მაგრამ, როგორც ითქვა, ყირიმელთა და კაზაკთა პრობლემა შეუძლებელს ხდიდა ურთიერთობის ნორმალიზაციას²⁰. აი, ეს „დამოკლეს მასვილი“ იყო ერთ-ერთი ძირითადი მიზეზთაგანი, რომელიც თავისებურ ელფერს აძლევდა მოსკოვის სახელმწიფოს ურთიერთობას თურქეთთან, რაც განაპირობებდა მოსკოვის ერთობ მოკრძალებულ პოზიციას ამ ურთიერთობაში.

თუმცა, როგორც დავინახეთ, მოსკოვის სახელმწიფოს გააჩნდა თავისი ფარული, მაგრამ საკმაოდ მძლავრი კონტრიარადი, დონისა და დნეპრის კაზაკების სახით. კაზაკების შეუპოვარი ლაშქრობები თურქეთის ტერიტორიაზე, თავისი სასიათითა და მეთოდებით არც თუ ძლიერ განსხვავებული თათართა თარეშებისაგან, სერიოზულ მატერიალურსა და ფსიქოლოგიურ ზიანს აყენებდა სულთანის იმპერიას. კაზაკობის ისტორია სავსეა ამგვარი თარეშებითა და ლაშქრობებით. ხშირ შემთხვევაში კაზაკთა

²⁰ ნ . ნ ა კ ა შ ი ძ ე, საქართველოს საკითხი რუსეთ-თურქეთის ურთიერთობაში XVII საუკუნის პირველ ნახევარში, კრ. „ქართული სამეფო-სამთავროების საგარეო პოლიტიკის ისტორიიდან“, ტ. II, თბ., 1973, გვ. 6.

ლაშქრობები – თუმცა ისინი დიდი ზიანს აყენებდნენ თურქეთს და, ამდენად, ობიექტურად ხელს უწყობდნენ აგრესორთა შესუსტებას – არ იყვნენ სანქციონირებული მოსკოვის მთავრობის მიერ. უფრო მეტიც – კაზაკები, არაიშვიათად, ხელს უშლიდნენ მოსკოვის მთავრობას მოეგვარებინა თურქეთთან ურთიერთობა და სულთანისა და ყირიმის ხანის არმიები პოლონეთის წინააღმდეგ წარემართა. ამის მრავალრიცხოვანი დადასტურებაა მოსკოვ-დონის ურთიერთობის მასალები²¹.

როგორც ცნობილია, კაზაკები არ კმაყოფილდებოდნენ მარტო შავი ზღვით და სხვა მიმართულებითაც არ თაკილობდნენ ლაშქრობებს – მათ შორის რუსეთის მდინარეებისა და კასპიის ზღვის აუზებს. ერთ-ერთ ასეთ ლაშქრობას მოსკოვის მეფე თავის სასარგებლოდაც იყენებდა 1632 წელს, როცა კონსტანტინოპოლს მოსკოვის ელჩები – ათანასე პრონჩიშჩევი და დიაკი ტისონ ბორისოვი ეწვივნენ. საუბარში თურქმა დიპლომატებმა

²¹ ნ. ნაკაშიძე, საქართველოს საკითხი რუსეთ-თურქეთის ურთიერთობაში XVII საუკუნის პირველ ნახევარში, კრ. „ქართული სამეფო-სამთავროების საგარეო პოლიტიკის ისტორიიდან“, ტ. II, თბ., 1973, გვ. 9.

ჰკითხეს რუს ელჩებს: მართალია, რომ კაზაკებმა ყიზილბაშების მიწები დაარბიესო?! პრონჩიშჩევმა უპასუხა, რომ მეფემ კაზაკებს სულთნისა და ყირიმის მიწების დარბევა აუკრძალა, ამიტომ დონელები იაიკზე გადავიდნენ, იაიკელებს შეუერთდნენ, კასპიის ზღვაში ილაშქრეს და ყიზილბაშებს მიწები და გემები დაარბიეს, ნადავლი დონზე მოიტანეს და იქ იაფად გაყიდესო. მაგრამ ასეთი ფაქტი – თუ გადავხედავთ დონის კაზაკთა ისტორიას – თითქმის ერთეული იყო. მალე მათ კვლავ განაახლეს ყირიმ-თურქეთზე ლაშქრობები.

მაგრამ, როგორც ჩანს, კაზაკებზე მაინც და მაინც არ მოქმედებდა მოსკოვის მთავრობის აკრძალვები, რადგან მათი განსაკუთრებული გააქტიურება თურქეთ-ყირიმის წინააღმდეგ ბრძოლაში სწორედ XVII საუკუნის პირველ ნახევარს ემთხვევა. კაზაკები განაგრძობდნენ შავი ზღვის სანაპიროების დარბევას და შიშის ზარს სცემდნენ ადგილობრივ ხელისუფლებასა და მოსახლეობას. საქმე იქამდეც მივიდა, რომ ფრანგი კურმენენის სიტყვით, 1621 წელს კონსტანტინოპოლში „კაზაკთა თავდასხმის შიშით თურქებმა აიძულეს ფრანგი ვაჭრები მათთან ერთად გამოსულიყვნენ დედაქალაქის საყარაულოდ, კაზაკთა მოულოდნელი

თავდასხმისაგან თავდაცვის მიზნით; ხოლო თურქმა დიდებულებმა ერთხელ საფრანგეთის რეზიდენტს მიმართეს თხოვნით, რომ მას კაზაკების მიერ კონსტანტინოპოლის აღების შემთხვევაში თავშესაფარი მიეცა მათთვის“.

კაზაკთა აქტიურობის კულმინაცია იყო აზოვის დაპყრობა დონელების მიერ 1637 წელს. ეს ფაქტი მეტად დიდმნიშვნელოვანია მოსკოვ-დონის ურთიერთობის გასარკვევად, ერთი მხრივ, და მოსკოვის სახელმწიფოს საგარეო-პოლიტიკური ამოცანებისა და პოტენციალის დასადგენად, მეორე მხრივ²².

ირანთან ომის დამთავრებისა (1639წ.) და ზოკაბის საზავო ხელშეკრულების დადების შემდეგ სათანადოდ მომზადებული თურქეთის არმია მიაღმა აზოვს, მაგრამ კაზაკებმა 24 იერიში მოიგერიეს და თურქები იძულებული გახადეს ალყა მოეხსნათ. მოსკოვში კაზაკთა ამ წარმატებას სერიოზული რეაქცია მოჰყვა და 1642 წლის 3 იანვარს შეიკრიბა საერო-ბო კრება, რომელსაც უნდა გადაეწყვიტა კაზაკებისაგან აზოვის ციხის მიღების საკითხი (ამას სთხოვდნენ კაზაკები მოსკოვს). ბუნებრივია, რომ ეს საკითხი თურქეთთან ომის დაწყებას უკავშირდებოდა. ხანგრძლივი მსჯელობის შემდეგ (გამოანგარიშე-

²² ნ. ნ ა კ ა შ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 10-11.

ბოულ იქნა, რომ აზოვის დაცვას დასჭირდებოდა 10 ათასი კაცი და 221 ათასი მანეთი) მთავრობამ უარი თქვა აზოვის მიღებაზე და 30 აპრილს კაზაკებმა დატოვეს აზოვი, თუმცა წინასწარ მთლიანად მიწასთან გაასწორეს იგი²³.

კონსტანტინოპოლის კარს, რასაკვირველია, არ სჯეროდა მოსკოვის გუგუზრფელობისა, როცა მიხეილ თევდორეს ძე კაზაკებს კანონგარეშე ავზაყებად აცხადებდა და მათი მოქმედებისათვის პასუხისმგებლობას ამით იხსნიდა. დონზე ყოველწლიურად იგზავნებოდა ფულადი ჯამაგირი, სარჩო და ტყვიაწამალი, რაც თურქებისათვის შეუმჩნეველი არ რჩებოდა და ეს მეტად მტკვერმეტყველი ფაქტი იყო. მოსკოვის მთავრობა კი ამ ფაქტს თავისებურად ხსნიდა: ასე რომ არ მოვიქცეთ, თქვენც აგაწიოკებენ და ჩვენცო²⁴.

XVIII საუკუნის დასაწყისში კაზაკთა თემები გარდაიქმნენ ირეგულარულ კაზაკთა ჯარებად. 1721 წლიდან ისინი სამხედრო უწყებას დამორჩილდნენ. კაზაკებში თანდათან გაუქმდა ჯარის უფროსების არჩევითობა, მათ რუსეთის მთავრობა ნიშნავდა²⁵.

²³ ნ. ნ ა კ ა ' შ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 12.

²⁴ იქვე, გვ. 13.

²⁵ ქსე, ტ. 5, გვ. 315.

პოლონეთის საზღვრებთან გაძლავებულ კაზაკთა ამბოხებებს ბოლო არ უჩანდა. ამ მიზეზის თუ კაზაკთა მეზობელი ბუნების გამო, ყუბანის მარცხენა ნაპირზე მცხოვრებ ჩერქეზთა მიერ რუსებზე ხშირი თავდასხმების ასაღამავად, ისინი დედოფალმა ეკატერინე II-მ აუსტ-ლაბანიდან გამანამდევ განასახლა, მდიხარე ყუბანის მარჯვენა მხარეს²⁶.

XIX საუკუნის დასაწყისში მათ „ჩერნომორელ“, ანუ შავი ზღვის კაზაკებს უწოდებდნენ²⁷.

საერთოდ „ჩერნომორელი“ (შავიზღვისპირელი) კაზაკები შავი ზღვისა დამდ. ყუბანის ნაპირებზე დასახლებულ კაზაკებს ერქვათ. ისინი საპოროუიელი კაზაკების შთამომავლები არიან, რომლებსაც „საპოროუიეს სეჩის“ სახელწოდებით იცნობდნენ²⁸.

გარკვეული პერიოდის განმავლობაში კაზაკთა მეთაურს პეტმანი ეწოდებოდა. პეტმანი (პოლონურად hetman, ჩეხურად hejtman, გერმანულად Hautmann – ნიშნავს უფროსს, მეთაურს, წინამძღოლს...) XV საუკუნის სეხეთში ტაბორიტების ჯარის მეთაური იყო, ამავე საუკუნის დასაწყისიდან

²⁶ გ ა მ ბ ა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 66.

²⁷ იქვე, გვ. 65.

²⁸ იქვე, გვ. 312, შენიშვნა 6.

1795 წლამდე, პოლონეთში მეტემივი ჯარის მეთაურის თახამცობობასა და ტიტულს წარმოადგენდა.

უკრაინაში XVI საუკუნის მეორე ნახევრიდან სარეესტრო კახაგების წინამძღოლს პეტმანი ეწოდება. პეტმანს უწოდებდნენ აგრეთვე კახაურ-გლეხურ მოძრაობათა მეთაურებს: კ. კოსინსკის, ს. ნაღივაიკოს და სხვებს. 1648 წელს პეტმანის ტიტული მიიღო ბოგდან ხმელნიცკიმ. მისი გარდაცვალებისა (1657წ.) და პეტმან ი. ვიგოვსკის დაღატის გამოვლენის შემდეგ, როცა მარჯვენა ნაპირის უკრაინა პოლონეთს დაუმორჩილდა, უკრაინაში, ჩვეულებრივ ორი პეტმანი იყო -- მარჯვენა და მარცხენა ნაპირის უკრაინის პეტმანები.

მარცხენა ნაპირის უკრაინის პეტმანს ხელოვანა უმაღლესი სამოქალაქო, სამსუდრო და სასამართლო ხელისუფლება, აგრეთვე სხვა სახელმწიფოებრივ-დიპლომატიურ ურთიერთობათა უფლებები. 1708 წლიდან პეტმანს მეფის რუსეთის ხელისუფლება მიმნავდა²⁹.

ფელდ-მარშალი, გრაფი კირილე გრიგოლის ძე რაზუმოვსკი (1728–1803წწ.) ელისაბედ პეტრეს ასუ-

²⁹ ქსე, ტ. 11, თბ., 1987, გვ. 637.

ლის ფავორიტი, უკრაინის უკანასკნელი ჰეტმანი იყო (1750–1764 წლებში). 1764 წელს ეკატერინე II-მ გამოსცა ბრძანება, რომლის თანახმად საბოლოოდ გაუქმდა ჰეტმანობა და შეიზღუდა უკრაინის ავტონომია. უკრაინის მმართველობა გადავიდა მაღოროსიის ხელში, რომელსაც სათავეში ედგა პ. რუმიანცევი³⁰.

XIX საუკუნის ბოლოდან რუსეთის ცარიზმი ფართოდ იყენებდა კაზაკებს რევოლუციური ძალებისა და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის წინააღმდეგ. კაზაკთა მთელი ჯარების ატანად 1827 წლიდან რუსეთის ტახტის მემკვიდრე ითვლებოდა.

XX საუკუნის დამდეგისათვის კაზაკთა 11 ჯარი იყო (დონის, ყუბანის, თერგის, ასტრახანის, ურალის, ორენბურგის, შვიდმდინარეთის, ციმბირის, ბაიკალისპირეთის, ამურის, უსურის). 1917 წელს შეიქმნა ენისეის კაზაკთა ჯარი და იაკუტიის კაზაკთა პოლკი.

1916 წლისათვის კაზაკი მოსახლეობა რუსეთში 4434 ათას კაცს შეადგენდა. აქედან, სამხედრო სამსახურში იყო 285,4 ათასი მეომარი.

³⁰ გ ა მ ბ ა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 312.

1917 წლის თებერვლის რევოლუციის დროს კაზაკების დიდი ნაწილი აჯანყებული ხალხის მხარეზე გადავიდა. ოქტომბრის გადატრიალების პერიოდში ბოლშევიკებმა შეძლეს ფრონტელი და უღარიბესი კაზაკების მიმხრობა. სამოქალაქო ომის წლებში გამძაფრებულ ბრძოლას მოჰყვა კაზაკთა მერყეობა და მათი დიდი ნაწილი ანტისაბჭოთა პოზიციასე დადგა. 1919 წლის ბოლოსა და 1920 წლის დამდეგს ბოლშევიკების დიპლომატიური მანევრების შედეგად დაიწყო კაზაკების შემობრუნება საბჭოებისაკენ. წითელი არმიის რიგებში იბრძოდნენ კაზაკთა ნაწილები ს. ბუდიონის, ბ. დუმენკოს, პ. ბახტუროვის და სხვ. სარდლობით.

1920 წლის თებერვალ-მარტში ჩატარდა რუსეთის კაზაკთა ყრილობა, რომელმაც დაადასტურა ლოიალობა საბჭოთა რეჟიმისადმი. ამავდროულად რუსეთის ცაკის დადგენილებით კაზაკთა ყველა ოლქზე გავრცელდა რსფსრ კახონმდებლობა, რითაც ბოლო მოეღო კაზაკების, როგორც დამოუკიდებელი სამხედრო ფენის, არსებობას³¹.

მიუხედავად იმისა, რომ კაზაკობა მძიმე წუთებში არაერთხელ დახმარებია რუსეთის ხელისუფლებას³².

³¹ ქსე, ტ.5, გვ. 315.

ბას, მათ არასდროს გამოუხატავთ კაზაკებისადმი რაიმე გახსაკუთრებული გულმოწყალება და ეჭვრადლება. კაზაკებს იყესუბდსენ გარეშე მტრების წინააღმდეგ სასაზღვრო რაიონებში. ისინი ყველგან აწვევებდნენ ვაჟკაცობისა და გმირობის მაგალითებს. ამისათვის კაზაკებს აჯილდოვებდნენ უმაღლესი ორდენებითა და მედლებით, აწინაურებდნენ მაღალ თანამდებობებზე, მაგრამ მათდამი მაინც გულგრილად და შიშითაც კი იყვნენ განწყობილი.

განსაკუთრებული ჯარყოფითი დამოკიდებულება გამოატყდავხა კომუნისტურმა რეჟიმმა კაზაკებისადმი XX საუკუნის 20-იანი წლების დასაწყისში. დაიწყო კაზაკების დევნა, ფიზიკური გასაღვრება, რეპრესიები... კაზაკები იძულებული გახდნენ ემიგრაციაში წასულიყვნენ და თავშესაფარი უცხო ქვეყნებში (აშშ, კანადა) ეძებნათ. კაზაკობა, როგორც სოციალური მოვლენა, 1920 წელს „გააუქმეს“. კაზაკების დევნა შემდეგ წლებშიც გრძელდებოდა, მაგრამ კაზაკობა გადარჩა, ის არსებობდა და იარსებებს.

კაზაკების ავტორიტეტი რომ დაეკნინებინათ და სულიერად გაეტყუებინათ, მათზე თხზავდნენ ყოველგვარ სისაძაგლეს. მაგალითისათვის 1924 წლის 14 თებერვალს გაზეთ „იხვესტიაში“ გამოქვეყნებული

პუბლიკაციაც იკმარებდა, სადაც აღნიშნულია: „კაზაკთა მასა იმდენად უკულტუროა, რომ ფსიქოლოგიური კუთხით მათი გამოკვლევის შემთხვევაში შევამჩნევდით დიდ მსგავსებას ზოოლოგიურ სამყაროსთან. კაზაკი, ჩვეულებრივ, საყურეს ატარებს, ზოგჯერ ორს. შესვდებით კაზაკს, რომელსაც ცხვირის ხესტოც კი გახვრეტილი აქვს, განსაკუთრებული ხარისხის რგოლის გასაკუთებლად“.

ცენტრალურ პრესაში ასეთი შინაარსის სტატიების გამოქვეყნების არსი მდგომარეობდა იმაში, რომ გაემართლებინათ კაზაკების წინააღმდეგ ბრძოლა. კერძოდ, მოწოდების შესრულება: „მოკალი კაზაკები - ადამიანები არ არიან!“ ასეთი სტატიების, კულისებსმიღმა, ავტორები შეიძლება ყოფილიყვნენ მხოლოდ მაღალი ჩინოსნები („შესაძლებელია ტროცკი ან რესპუბლიკის შეიარაღებული ძალების მთავარსარდალი ვაცეტიხი“)³².

მხოლოდ 1936 წელს გაუქმდა წითელ არმიაში კაზაკების სამსახურის შესღუდვები. ჩამოყალიბდა ახალი ცხენოსანთა დივიზიები, დიდი სამამულო

³² თ. მ ი ბ ჩ უ ა ნ ი, ს. წ უ რ წ უ მ ი ა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 91.

ომის დროს კახათა ნაწილებში პ. ბელოვის, ლ. დოვატორის, ი. პლიევისა და სხვ. სარდლობით, გმირულად იბრძოდნენ გერმანულ ფაშისტთა ჯარების წინააღმდეგ³³.

საბრძოლო ურთიერთობის სათავეებთან

კახაკებთან საქმიანი ურთიერთობისა და თანამშრომლობის არსებობა ჯერ კიდევ XVI საუკუნეში არის დადასტურებული. გავისხენოთ თუნდაც კახეთსა და ქართლში რუს კახათა რაზმების სამსახურის ამბავი 1586 – 1589 წლებში, ან კიდევ უფრო ადრე, XVI საუკუნის შუა სახეებში ივანე IV-სადმი კახეთის მეფის ლევანის მიმართვის შედეგად თერგიდან კახეთში მოსული სტრელცებისა და კახათა რაზმის სამსახური, რომელიც თითქმის 7 წელზე მეტხანს გრძელდებოდა (1565 – 1572). წყაროებიდან ირკვევა, რომ ქართველებს საკმაოდ გაცხოველებული ვაჭრობა ჰქონიათ ჩრდილო კავკასიაში

³³ ქსე, ტ. 5, გვ. 315.

თერგის კაზაკებსა და, აგრეთვე, რუსთა მუღლობლობაში მყოფ მთელ რიგ ქალაქებთან³⁴.

ასევე, მიუსვდავად არახელსაყრელი საშინაო და საგარეო პირობებისა, დასავლეთ საქართველოს სამეფო, სამთავროები ვაჭრობას ეწეოდნენ ოსმალეთთან, ირანთან, პოლონეთთან, უკრაინისა და დონის კაზაკებთან³⁵.

დასავლეთ საქართველოს საზღვაო სანაპიროსთან სავაჭრო ურთიერთობა პქონდა დნეპრის კაზაკებსაც. ოდიშისა და გურიის სამთავროს ქვეშევრდომები გუგუთბილად იღებდნენ თავიანთ ქვეყანაში კაზაკებს, რომლებიც დნეპრის შესართავთან ცხოვრობდნენ. თვით პოლონეთის ხელმწიფეს მიმოწერა და მეგობრობა პქონდა ქართველ მთავრებთან. „სშირად ერთი ქვეყნიდან მეორეში სავაჭრო ხომალდები“ დადიოდნენ. კაზაკებიც ბევრჯერ მუარველობდნენ სავაჭრო გემებს³⁶.

³⁴ ს. რ ო დ ო ნ ა ი ა, რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან XVII საუკუნის პირველ ნახევარში, თბ., 1961, გვ. 27.

³⁵ მ. ს ვ ა ნ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 228.

³⁶ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, თბ., 1973, გვ. 184–185.

და მაინც მთავარი იყო საერთო მტრის წინააღმდეგ ბრძოლა და თანადგომა. თერგის ციხე – ქალაქიდან დაბრუნდა კახთა მეფის ალექსანდრე მეორე ლევანის ძის (1574 – 1605წწ.) მიერ იქ გავზავნილი ჩერქეზი იანშა და მეფეს ჩამოუტანა ორი სიგელი: ერთი – თერგის ვოევოდის ანდრეი ხვოროსტინინისაგან და მეორე – კახაკთა მეთაურის გრიგორი პოლტევისაგან.

„ჩვენ, – სწერდა მეფეს ხვოროსტინინი, – ვავიწროვებთ შამხალს და თანახმად ხელმწიფის ბრძანებისა, გვინდა ავაგოთ ციხე-ქალაქი მდინარე კოისუხე. ამჟამად გავგზავნეთ ჯარი ხელმწიფის ურჩ მოწინააღმდეგეთა დასათრგუნად და მოვევლით ცხენოსანსა და ქვეითს ჯარს – გემებით. როგორც კი ჯარი მოაღწევს, დაუყოვნებლივ შეგატყობინებთ.

ხვოროსტინინი სთხოვდა ქართველ მეფეს, – მძევლის ჩამოურთმევლად ალკასი შინ არ გაუშვათო, და მადლობას მოახსენებდა იანშას ხელით ბოძებული საჩუქრებისათვის.

კახაკთა მეთაური გრიგორი პოლტევი ატყობინებდა ქართველ მეფეს – დავიწყეთ ლაშქრობა თურქეთის მხარეზე გადასული ყაზარდოელების წინა-

აღმდეგო. თვითონ იანშა გახდა მოწმე იმისა, თუ როგორ გაუსწორდნენ რუსები ურჩ ყაბარდოელებს. იანშა დაწვრილებით ჰყვებოდა, როგორ ახადგურებდნენ კაზაკები ცეცხლმსროლელი იარაღით ურჩებს; კაზაკებმა გადასწვეს 30 სოფელი და მიეწვდნენ წამოიყვანეს ოცი საუკეთესო ყაბარდოელი უზდენი³⁷.

მეფე ალექსანდრესა და თერგის ვოევოდებს შორის უბრალო და კარგი ურთიერთობა დამყარდა. ალექსანდრე ჯერ კიდევ მდიდარი მეფე გახლდათ და არ იშურებდა ქონებას მეფური წყალობის გასაცემად. ამასთან, დიდად აფასებდა რუსებს. რუსი ვოევოდების, კაზაკ-მეთაურებისა და რიგით მოისართა მოქმედებას მისთვის მარტო სამხედრო მნიშვნელობა არ ჰქონდა. ისინი საფუძველს ქმნიდნენ, რათა ალექსანდრეს მხარეზე მებრძოლ და საქართველოს მიწა-წყლის დამცველ რუს მოისართა და კაზაკთა მცირე საომარ მოქმედებაში მტრებს თვალნათლივ დაენახათ, რომ ქართველთა და რუსთა კავშირი ლიტონი სიტყვა არ იყო. კასეთში, მთებზე, სამამხლოს საზღვრების ერთ-ერთ უბანზე (დიდოეთ-

³⁷ ვ. ლ. ტ ა ტ ი შ ვ ი ლ ი, ქართველები მოსკოვში, თბ., 1959, გვ. 88-89.

ში) საგუშაგო სამსახურს ასრულებდნენ ყირიმის და თურქეთის ტყვეობიდან საქართველოში დაბრუნებული რუსი კაზაკები. როცა რუსმა ელჩებმა აღრიცხეს ისინი იმ განზრახვით, რომ თან წაეყვანათ, მეფე ალექსანდრემ გულისწყრომა გამოთქვა:

„მე იმ რუსი კაზაკებით ჩემს საზღვრებს ვერ დავიცავ – განუცხადა ელჩებს ალექსანდრემ, – მათი რიცხვი ოც კაცს არ აღემატება. მხოლოდ ხმა მინდა დაირხეს, რომ ჩემი ქვეყნის საზღვრებზე რუსები დგანან“³⁸.

კაზაკებმა საზღვაო ლაშქრობების დროს თავისი ყურადღების არეში მოაქციეს საქართველოს ზღვის სანაპიროები, რამდენადაც ამ სანაპიროებსა და მდინარეთა შესართავებს მოხერხებული დასაყრდენი პუნქტების როლის შესრულება შეეძლოთ კაზაკებისათვის, მათი ხშირი საზღვაო ექსპედიციების დროს თურქეთის წინააღმდეგ. ამასვე ადასტურებს პიეტრო დელა - ვალე 1627 წელს მოხსენებით ბარათში რომის პაპის ურბან მერვესადმი, სადაც ნათქვამია, რომ „კაზაკები დღეს შავი ზღვის ბატონები არიან და ბევრად ძლიერნი... ქართველებს კი, თა-

³⁸ ვ ლ. ტ ა ტ ი შ ვ ი ლ ი, ქართველები მოსკოვში, თბ., 1959, გვ. 89-90.

ვის მხრივ, თავიანთი ნავსადგურებითა და უშიშარი თავშესაფარი ადგილებით, რომლებიც ზღვის ნაპირებზე აქვთ, შეუძლიათ დიდი დახმარება აღმოუჩინონ კაზაკებს მათ საქმეში“³⁹.

ამდენად, დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთის ხელსაყრელი გეოგრაფიული პირობები, მისი მდებარეობის სამხედრო-სტრატეგიული მნიშვნელობა, თურქეთის სამფლობელოებზე თავდასხმების მოწყობისას, აგრეთვე საქართველოს ზღვისპირეთის მოსახლეობაში ნადავლის გასაღების ადვილი შესაძლებლობა, ცხადია, დონის კაზაკთა ყურადღებას იზიდავდა. გარკვეული მნიშვნელობა ჰქონდა იმასაც, რომ ქართველები და კაზაკები ერთმორწმუნენი, მართლმადიდებელი ქრისტიანები იყვნენ, რაც მათი ურთიერთდაახლოების ერთ-ერთ პირობად შეიძლება მივიჩნიოთ. კაზაკებმა ისიც კარგად იცოდნენ, რომ თურქი აგრესორებისაგან შევიწროებული ქართველები მტრის წინააღმდეგ შეუპოვრად იბრძოდნენ და ამ საქმეში წარმატების მოსაპოვებლად

³⁹ ივერია, 1879, №3, გვ. 56-57; შარდენის მოგზაურობა, ფრანგულიდან თარგმნა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო მზია მგალობლიშვილმა, თბ., 1975, გვ. 74-75.

რუს ხალხთან დაკავშირებას ეძებდნენ. ამის შესახებ ისინი თერგის კაზაკთა მეშვეობითაც უნდა ყოფილიყვნენ ინფორმირებულნი.

ამ ვითარების ნიადაგზე, რუს ხალხთან, კერძოდ, კაზაკებთან ქართველთა ურთიერთობა, რასაკვირველია, სრულიად ბუნებრივ და თავისთავად გასაგებ მოვლენად წარმოგვიდგება⁴⁰. ცხადია, რომ ეს დაახლოება უაღრესად ხელსაყრელი იყო ორივე მხარისათვის. როგორც ფედოტ ელჩინის მუხლობრივი აღწერილობიდან ჩანს, ქართველები მოხარული იქნებოდნენ, თუკი რუსეთის ხელმწიფე ოფიციალურადაც ნებას დართავდა კაზაკებს, რათა მათ ქართველებისათვის დახმარება გაეწიათ თურქთა წინააღმდეგ ბრძოლაში. ეს ფაქტი მიუთითებს იმაზე, რომ დონის კაზაკთა საქმიანი ურთიერთობა ქართველებთან, თვით დონის უბატონო კაზაკთა ღაშქრის საკუთარი ინიციატივით, და არა რუსეთის მეფის ოფიციალური ბრძანებით, ხორციელდებოდა. ე. ი. ჩანს, რომ ქართველებთან კაზაკთა ურთიერთობა, მათი მხრიდან, სავსებით თავისუფალი ნებასურვილის გამოხატულებას წარმოადგენდა. ამით ქართველები, რასაკვირველია, კმაყოფილი იყვნენ,

⁴⁰ ს. რ. ო. ნ. ა. ი. ა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 26.

მაგრამ მათთვის ისიც სასურველი იქნებოდა, თუ კირუსეთის მეფე ოფიციალურადაც უბრძანებდა კაზაკებს ქართველებისათვის დახმარების გაწევას⁴¹.

ოსმალეთის სულთნის კარმა კარგად იცოდა, რომ ქართველებს ახლო უთიერობა და კავშირი პქონდათ ზაპოროჟიესა და დონის კაზაკებთან. XVII საუკუნის მოგზაური, მართლმორწმუნე მაჰმადიანი და სულთნის ერთგული მოხელე ევლიაჩელები იძულებულია აღიაროს, რომ რუსი ხალხისა და მისი წიაღიდან გამოსული დონის კაზაკთა საუკუნოვანი ბრძოლები თურქეთის აგრესიის წინააღმდეგ უაღრესად გამამხნეველებელი იყო ქართველთათვის იმ მძიმე ბრძოლაში, რომელსაც ისინი ამავე მოძალადეების წინააღმდეგ ეწეოდნენ საუკუნეების მანძილზე. ევლიაჩელები თავის აღწერილობაში, თუმც მეტიმეტად ფრთხილად, მაგრამ მაინც იძულებულია აღნიშნოს, რომ ზღვისპირეთის ქართველთა თანაგრძნობა ციხე-ქალაქ გონიოში გამაგრებული კაზაკებისაყენ იყო მიმართული და მათ დასახმარებლად, თუმც დაგვიანებით, პრაქტიკული ნაბიჯიც კი გადაუდგამთ⁴².

⁴¹ ს. რ. ო. დ. ო. ნ. ა. ი. ა. დასახ. ნაშრომი, გვ.34.

⁴² იქვე, გვ. 45.

კაზაკები სშირად ქართველთა ზღვისპირა გკლე-
სიებში ღმერთს სამადლობელს სწირავდნენ და ეკ-
ლესიებსაც დიდძალ ოქროსა და ვერცხლის ფულის
უტოვებდნენ საჩუქრად. ერთი ამგვარი ფაქტის შე-
სახებ საინტერესო ცნობას გვაწვდის იტალიელი მი-
სიონერი ჯოვანი ჯუულიანო და ლუკა. აღწერს რა
საქართველოს ერთ ზღვისპირა ქართულ ეკლესი-
ას, გვაუწყებს, რომ „ტრაპეზუნდ იდგა ერთი თეფში
სავსე ოქროსა და ვერცხლის ფულით... მღვდელს
ვკითხე, ეს ფული ვის შეუწირავს მეთქი. იმანაც მი-
პასუხა, რომ კაზაკები, რომლებიც ნაგებით დონისა
და დნეპრის მდინარით შავ ზღვაში შემოდიან, ოს-
მალეთისა და თათრების დასარბევად, როდესაც
მოზრუნდებიან ნადავლით, ამ ეკლესიაში ღოცულო-
ბენ და სტოვებენ ფულს“.

ეს ფაქტი, სხვა მასალასთან ერთად, ეთრთხელ
კიდევ ადასტურებს კაზაკობასა (დონისა და ზაპო-
როჟიეს) და შავი ზღვისპირეთის ქართველებს შო-
რის ურთიერთობისა და კარგი განწყობილების არ-
სებობას. ჯოვანი ჯუულიანო და ლუკას ზემოაღნიშ-
ნული ცნობის მიხედვით, ამ ფაქტის სხვაგვარად გა-
გების შესაძლებლობა გამორიცხულია.

ამრიგად, მძიმე ლაშქრობიდან გამარჯვებით დაბრუნებული კაზაკები, შვებასა და მოსვენებას სწირად ზღვისპირეთის ქართველებთან პოვებდნენ. აქვე ასაღებდნენ ისინი ნადავლის ნაწილს, რომელ-ზედაც მოთხოვნილება ადგილობრივ მოსახლეობა-ში მუქდამ არსებობდა. ამგვარი ურთიერთობა ქარ-თველებსა და კაზაკებს შორის თავის მნიშვნელო-ბას მარტო საბრძოლო წარმატებათა პერიოდში რო-დი ინარჩუნებდა: იგივე ურთიერთობა მათ შორის ავბედობის დროსაც გრძელდებოდა. ცნობილია, რომ კაზაკთა საზღვაო ლაშქრობანი ზოგჯერ, არა-ხელსაყრელი გარემოებათა გამო, მათთვის მძიმე მარცხით თავდებოდა, ასეთ შემთხვევაშიაც კაზაკე-ბი დახმარებას, თავშესაფარსა და მფარველობას ზღვისპირეთის ქართველ მოსახლეობაში პოვებდ-ნენ. უფრო მეტიც, თურქთა ტყვეობიდან კაზაკები ზოგჯერ სომხეთში, საქართველოსა და შუამახიაში გადიოდნენ, ხოლო აქედან კი, ადგილობრივ მკვიდ-რთა ხელშეწყობით, რუსეთში მშვიდობით ბრუნდე-ბოდნენ. მსგავსი ფაქტები წყაროებში მრავლად არის მითითებული⁴³.

⁴³ ს. რ. ო. ნ. ა. ი. ა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 40-41.

საგულისხმოა პიეტრო დელა-ვალეს ცნობა: „ეს ორი ხალხი ემოყვრებიან ერთმანეთს“⁴⁴... “ ეს შეფასება მრავლის მეტყველია – დასტურდება ქართველებსა და კაზაკებს შორის ახლო ურთიერთობა, ერთმანეთისადმი ნდობისა და პატივისცემის არსებობა. – სხვანაირად მათ შორის დამოყვრება წარმოუდგენელი იქნებოდა.

1640 წელს სამეგრელოს სამთავროსა და რუსეთს შორის მოლაპარაკების დროს მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა კაზაკების საკითხს. საერთოდ, XVII საუკუნის 40-იან წლებში სამეგრელოს სამთავროს, დონის და ზაპოროჟიელ კაზაკებს შორის დამყარდა მეგობრული ურთიერთობა. შემთხვევითი არ არის, რომ 1650–51 წლებში, რუსეთის ელჩის ა. იეველევის მონაცემებით, რომელიც იმერეთში იმყოფებოდა, ლევან II-ს კაზაკები დაუჭილდოვებია თურქეთის ფლოტის წინააღმდეგ ბრძოლაში მათი დახმარებისათვის. შესაძლებელია კაზაკებსა და სამეგრელოს მთავრებს შორის არსებობდა თავისებური სამხედრო კავშირი, რის დასტურსაც წარმო-

⁴⁴ იფერია, 1879, №3, გვ. 57.

ადგენს 1647 წელს ერთ-ერთ ციხე-სიმაგრეში აღ-
ყაშემორტყმული კაზაკების დასასხარებლად მეგრე-
ლების მისვლა⁴⁵.

იმერეთის მეფე ალექსანდრე III კარგად ხედავ-
და, როგორი დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა კაზაკების
დახმარებას სამეგრელოს სამთავროსათვის. ამიტომ
ის შეეცადა დაკავშირებოდა კაზაკებს და გამოეყე-
ნებინა მათი ძალა.

ლევან დადიანს სასიამოვნოდ მიაჩნდა თუკი კა-
ზაკები, თურქეთის სანაპირო ადგილების დარბე-
ვის შემდეგ, უკან დაბრუნებისას, ანდა მათ წინა-
აღმდეგ თურქთა კატარლების დაღვევებისას, სადა-
დიანოს ფარგლებში შემოვიდოდნენ. ასეთ შემთხ-
ვევაში დადიანი კაზაკებს თურქი მღევრებისაგან
დაცვასა და მფარველობას პირდებოდა. ეს გარე-
მოება თავისთავად ხელს უწყობდა მათ შორის კარ-
გი ურთიერთობის შენარჩუნებას.

შეიძლება დავასკვნათ, რომ ქართველები დო-
ნის კაზაკებთან ურთიერთობას სასურველად და

⁴⁵ თ. მ ი ბ ჩ უ ა ნ ი, ს. წ უ რ წ უ მ ი ა. დასახ. ნაშრო-
მი, გვ.25.

ხელსაყრელად მიიჩნევდნენ, ასევე, კაზაკებსაც თავისთვის უაღრესად სასარგებლოდ მიაჩნდათ ქართველებთან ურთიერთობის შენარჩუნება⁴⁶.

მაგრამ აქვე უნდა აღვნიშნოთ ისიც, რომ ეს ურთიერთობა მათ შორის ყოველთვის არ ატარებდა კეთილგანწყობილებისა და ურთიერთგაგების ხასიათს და ესეც სავსებით გასაგებია. გვიანი ფეოდალური ხანის სოციალურ-ეკონომიკური და სამხედრო-პოლიტიკური მდგომარეობა, აგრეთვე დაძაბული საერთაშორისო ვითარება, რომელშიაც თითოეულ მათგანს (ქართველებსა და კაზაკებს) უხდებოდა ცხოვრება და ბრძოლა, მნიშვნელოვნად განაპირობებდა მათ შორის ურთიერთობის არასტაბილურობას. ამიტომ იყო, რომ ქართველებსა და კაზაკებს შორის ზოგჯერ, თუშცა იშვიათად, სხვადასხვა მიზეზების გამო, გაუგებრობა და შუღლიც კი ჩამოვარდებოდა ხოლმე. ეს გარემოება კი, ცხადია, აწელებდა მათ შორის ურთიერთნდობას და ქმნიდა ერთმანეთისადმი ეჭვნარევ განწყობილებას⁴⁷.

⁴⁶ ს. რ. ო. ნ. ა. ი. ა., დასახ. ნაშრომი, გვ. 34–35.

⁴⁷ М. П о л и е в к о в, Посольство столника толочанова и дьяка иевлева в Имеретию (1650–1652 гг.) Тф., 1926.

ლევან მეორე დადიანთან იმყოფებოდა ჯოვანი ჯულიანო და ლუკა. ერთ-ერთი საუბრის დროს მეტად საინტერესო საკითხი წამოჭრილა. საუბარი ეხებოდა სამეგრელოს მთავრის დამოკიდებულებას კაზაკებთან და თურქებთან. იტალიელი მისიონერი წერს: „მერვე დღეს, ეპისკოპოსთან ერთად ისევ მთავრის სანახავად წავედით. მიგვიღო. ვისაუბრეთ. ამ საუბრის დროს, მთავარმა მკითხა: რა უყოს ამ 400 კაზაკს, რომლებიც თურქებს გამოეცნენ, მიატოვებს რა მათი ნაგები და მის სახელმწიფოში მოვიდნენ, აქციოს ისინი ტყვეებად და გაყიდოს, მისი ქვეყნის ჩვეულების მიხედვით, თუ დასაჯოს ისინი, რადგან წარსულში მათ არაერთხელ გაუძარცვიათ მისი საუნჯე. მე ვუთხარი: რამდენადაც ისინი იმავე სარწმუნოებისა არიან, როგორიცაა თვითონ, მას უფლება აქვს ისინი დასაჯოს (და არა გაყიდოს). მაგრამ, – თქვა მთავარმა, – გალერების კაპიტნებმა მოითხოვეს რომ ისინი მათ დაეუბრუნო...“

მთავარმა თურქებს მისცა 48 კაზაკი და უთხრა: სიმართლე რომ ითქვას, მას არ შეუძლია გააყიდოს თავისი ვასალი მონები ტყვეებივით, რადგან მათი შთამომავლობა მის ყმებად ითვლებოდა. თუმცა თავიდანვე ისინი ტყვედ ჩავარდნენ ომში. თუნდაც,

თუ მათმა წინაპრებმა ისინი გაჰყიდეს ეს, – შენიშნა მთავარმა, – მათ ცუდი საქმე გაუკეთებიათ და უმძიმესი ცოდვა ჩაუდენიათ ღვთის კანონების საწინააღმდეგოდ, რომელიც თითოეულმა უნდა დაიცვას⁴⁸.

სხვანაირად მოქცევა დადიანს, უეჭველია, არ შეეძლო: მან კარგად იცოდა, რომ სუფთონის მოთხოვნის სავსებით უგულებელყოფას, შესაძლოა, მასთან ურთიერთობის გამწვავება გამოეწვია, რაც ჩვეულებრივ, ზღვისპირეთის ბლოკადაში, ან სამხედრო ექსპედიციის მოწყობაში შეიძლებოდა გამოსატულიყო. დადიანი კი როგორც ერთს, ისე მეორესაც გაუბრძოდა.

ზემოთ მოტანილი ცნობა, მეორემხრივ, იმითაც არის საყურადღებო, რომ დადიანი, მიუხედავად თურქებისადმი აღნიშნული „დათმობისა“, მაინც თურქების მოთხოვნას მთლიანად არ ასრულებს. მათ მხოლოდ 48 კაცს უბრუნებს, ხოლო დანარჩენს 352 კაზაკს ჯერჯერობით თავისთან იტოვებს, რათა ისინი შემდეგში თავიანთ ქვეყანაში დააბრუნოს. ეს ფაქტი კი აუცილებლად იმის მაჩვენებელია, რომ

⁴⁸ ი. ტ ა ბ ა ლ უ ა, საქართველო ევროპის წიგნსაცავებსა და არქივებში, ტ. III, თბ., 1987, გვ. 164–165.

დადიანი თურქეთის სულთნის მოთხოვნებსა და სურვილებს ნაკლებ ანგარიშს უწევდა, თანაც მის წინაშე შიშსაც სრულიად არ განიცდიდა.

არის ცნობები, რომელთა მიხედვით დონის კაზაკების ლაშქრობათა მონაწილენი ქართველებიც ყოფილან. ისინი, როგორც ჩანს, მონაწილეობას იღებდნენ არა მარტო ყირიმის უღუსებსა და თურქეთის შავიზღვისპირა სამფლობელოებზე თავდასხმებში, არამედ რუსეთის მეფესთან იმ ხანებში მეგობრულ დამოკიდებულებაში მყოფ შაჰის კასპიისპირა ქალაქებისა და სოფლებზე თავდასხმებშიაც, რის გამო მეფის განკარგულებით ხშირად სასტიკად ისჯებოდნენ.

XVII საუკუნის შუა ხანებში ერთი ასეთი ქართველი კაზაკი თავის ამხანაგებთან, დონის 32 კაზაკთან ერთად, ირანის კასპიისპირა ქალაქებზე თავდასხმის გამო, საპრობილეშიც კი ყოფილა მოთავსებული მოსკოვში⁴⁹. ეს ქართველი კაზაკი უბრალო, რიგითი კაზაკი არ უნდა ყოფილიყო, რადგან „კრუგზე“ არჩეულ კაზაკთა „სტანიცის“ შემადგენლობაში შედიოდა, ხოლო ასეთებად ყოველთვის იმ კაზაკებს ირჩევდნენ, რომლებსაც დიდი სახელი და ავ-

⁴⁹ С.М. Соловьев, соч.Т. XI, С. 557.

ტორიტეტი ჰქონდათ მოპოვებული კაზაკთა ლაშქრის ფართო მასებს შორის.

ბუნებრივია, ქართველი კაზაკი ერთადერთი არ იქნებოდა დონის კაზაკთა ლაშქარში. ქართველების გარკვეული ჯგუფის მონაწილეობა დონის კაზაკთა შეიარაღებაში ეჭვს არ იწვევს. ასეთი ფაქტი დასტურდება 1639 წელს სამეგრელოში გამოგზავნილი რუსეთის ელჩების ფედოტ ელჩინისა და განსაკუთრებით, ხუცეს პავლე ზახარიევის მუსლობრივი აღწერილობიდან, საიდანაც ირკვევა, რომ ფედოტ ელჩინს თერგში კაზაკთა შორის შეურჩევია ვიღაც ალექსანდრე ივანოვი, ტომით ქართველი („родинец их земли Грузинские“), რომელიც ელჩის სადადინოში თარჯიმნად უნდა გამოდგომოდა, როგორც ქართული და რუსული ენების მცოდნე და აგრეთვე ადგილობრივ ვითარებას კარგად გაეცნობილი. როგორც თვით ელჩინის ჩვენებიდან ირკვევა, ეს ქართველი კაზაკი ალექსანდრე წარმოშობით იმერეთიდან ყოფილა, შემდეგ იგი მოუტაციათ ყუმუხებს, მაგრამ იქიდან გაქცეულა და თერგის კაზაკებს მიჰკედლებია.

სავარაუდოა, რომ თერგის კაზაკებთან ქართველები საკმაო რაოდენობით უნდა ყოფილიყვნენ,

რადგან თერგი ტერიტორიულად საქართველოსთან ახლოს მდებარეობდა და ამიტომაც, საჭიროების შემთხვევაში, ყველა უკმაყოფილოსა და დევნილს იქ გადასვლა ადვილად შეეძლო (როგორც უშუალოდ საქართველოდან, ისე, უმთავრესად, დაღესტნულ მტაცებელთა ტყვეობიდან გამოქცეულ ქართველთ)⁵⁰.

როგორც აღვნიშნეთ, წყაროებიდან ჩანს, თუ რამდენად მახლობლად და საიმედოდ მიაჩნდათ ქართველებს დონის „უბატონო“ კაზაკები, – მიუხედავად იმისა, რომ კაზაკთა ლაშქრის ზოგიერთი ატამანი (მაგალითად, ივანე კიშკინი, რომელიც კაზაკთა შეძლებული ზედა ფენის ინტერესებს გამოსატავდა და მოსკოვის მეფისადმი „უბატონო“ კაზაკთა უშუალოდ დამორჩილებისათვის იღვწოდა) ზოგჯერ თურქებზე ქრისტიანი ტყვეების გაყიდვასაც არ თაკილობდა.

საინტერესოა, რომ ყირიმის თათრების მიერ მოტაცებული ქართველი ლუკა 19 წელი იყო ტყვეობაში. ბოლოს მოუხერხებია გაქცევა და დონის კაზაკებთან უპოვია თავშესაფარი⁵¹. ტყვეობიდან თავ-

⁵⁰ ს. რ. ო. ნ. ა. ი. ა., დასახ. ნაშრომი, გვ.30.

⁵¹ იქვე, გვ. 28.

დადწეულთა ნაწილი ზაპოროჟიელ კაზაკთა რიგებში შედიოდა. XVIII საუკუნის 50-იან წლებში ზაპოროჟიელთა შორის ქართველებიც იყვნენ. საინტერესოა, რომ 1752 წელს ქართველ ჰუსართა პოლკის ადიუტანტს სერგი ბარათაშვილს, როდესაც დაევალა ახალი კადრებით პოლკის შევსება, თხოვნით მიუძღრათავს პეტრე რაზუმოვსკისათვის, რათა ნება მიეცა პოლკში ჩაერიცხა ზაპოროჟიელი ქართველი კაზაკები.

1770 წელს ზაპოროჟიელ კაზაკთა ბანაკებს შორის მოიხსენიება პატარა სოფელი „გრუზინოვკა“⁵².

XIX საუკუნის რუსეთ-თურქეთისა და რუსეთ-ირანის ომებში კიდევ ერთხელ რელიეფურად გამოჩნდა ქართველებისა და კაზაკების სოლიდარობა.

რუსეთ-თურქეთის 1877–1878 წლების ომს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა საქართველოსათვის. მან ხელი შეუწყო საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის აღდგენას და ქართველი ერის კონსოლიდაციას; ამასთანავე, დააჩქარა საქართველოში კაპიტალიზმის განვითარების პროცესი. ამ ომში ქართველი ხალხის მონაწილეობამ ის დადებითი შედე-

⁵² თ. მ ი ბ ჩ უ ა ნ ი, ს. წ უ რ წ უ მ ი ა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 46.

გიც გამოიღო, რომ რუსები და ქართველები ერთიმეორეს კიდევ უფრო დაუახლოვდნენ: საერთო მტრის წინააღმდეგ რუსი და ქართველი ჯარისკაცის მხარდამხარ ბრძოლამ და მათ მიერ ერთად დაღვრილმა სისხლმა გააღრმავა და გააძლიერა ამ ორი ხალხის ტრადიციული საბრძოლო თანამეგობრობა.

1918 წლის ივლისში ბოლშევიკებისაგან დევნილი 500-მდე კაზაკი, რომელთა რაოდენობა შემდეგში კიდევ უფრო გაიზარდა ჩრდილო კავკასიიდან მთიანი უღელტეხილების გამოვლით ჩამოვიდნენ სოხუმში და ითხოვეს უკრაინაში გამგზავრებისათვის დახმარება. იმდენად, რამდენადაც იმ დროს საჭირო პირობები არ არსებობდა, საქართველოს სამხედრო მინისტრთან შეთანხმებით, აფხაზეთის გენერალ-გუბერნატორმა გიორგი მაზნიაშვილმა წინადადება მისცა კაზაკებს დროებით, ვიდრე მათი თხოვნის შესრულების შესაძლებლობა შეიქმნებოდა, ემსახურათ ქართულ არმიაში. კაზაკები დათანხმდნენ. გენერალი მაზნიაშვილი კაზაკებთან დაკავშირებით შემდეგს აღნიშნავდა: „მიფეცით მათ ფორმის ტანსაცმელი და იარაღი. ორი ასეული ოჩამჩირეში განლაგდა, დანარჩენები – სოხუმში. მათი აქყოფნის პერიოდში კაზაკებს არავითარი მცირე დანაშაულისც არ ჩაუდენიათ, იქცეოდნენ სამაგალი-

თოდ, დისციპლინას არ არღვევდნენ და კარგად ასრულებდნენ დაკისრებულ მოვალეობას“.

1918 წლის აგვისტოში კაზაკებმა ქართული ჯარის შემადგენლობაში გაანადგურეს თურქების დესანტი, რომელიც გადმოსვეს ოჩამჩირეს რაიონში. იმავე წელს კაზაკებმა მიიღეს ყველაზე აქტიური მონაწილეობა ბოლშევიკების წინააღმდეგ ბრძოლაში, რომელთაც დაკავებული ჰქონდათ გაგრა და გუდაუთა. შემდეგ მონაწილეობდნენ გენერალ მაზნიაშვილის რაზმთან ერთად ბოლშევიკების განსადევნად, რომლებისგანაც გაათავისუფლეს შავი ზღვის სანაპიროები ტუაფსემდე.

1918 წლის აგვისტო-სექტემბერში კაზაკები შევიდნენ გენერლების – ალექსეევისა და დანილინის მოხალისეთა არმიაში. არმიის ხელმძღვანელობამ მადლობა გადაუხადა გენერალ მაზნიაშვილსა და საქართველოს მთავრობას კაზაკების მიღებისა და დახმარებისათვის⁵³.

ქართველი კაზაკი ნიკოლოზ ბარათაშვილი, რუსეთის არმიის კავალერიის გენერალი (1917 წ.), დენიკინის თანამებრძოლი და მეგობარი იყო. ნიკოლო-

⁵³ თ. მ ი ბ ჩ უ ა ნ ი, ს. წ უ რ წ უ მ ი ა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 92.

ზი დაიბადა 1865 წელს ვლადიკავკაზში. მისი მამა-
პაპა რუსეთში ცხოვრობდნენ და მეფის არმიაში მსა-
ხურობდნენ. ნიკოლოზ ბარათაშვილმა დაამთავრა
რეალური სასწავლებელი, სამხედრო სკოლა და
სამხედრო აკადემია. 1890 წლიდან მეფის არმიაში
იმყოფებოდა სსვადასსვა სამეთაურო თანამდებო-
ბებზე, აქტიური მონაწილეობა მიიღო პირველ
მსოფლიო ომში – მეთაურობდა კავკასიის 1-ელ კა-
ზაკთა დივიზიას, 1916 წლიდან კი კავკასიის ცალკე
საკავალერიო კორპუსს. მცირე ხნის შემდეგ დაი-
ნიშნა ირანში განლაგებული რუსეთის ჯარების
სარდლად. ჯარებმა მისი სარდლობით თვალსაჩი-
ნო ბრძოლები ჩაატარეს სარიყაშიშისა და ალაშ-
კერტის ოპერაციების დროს. ამიერკავკასიაში ვი-
ზიტის დასრულების შემდეგ, 1920 წლის თებერვ-
ლიდან სამხრეთ რუსეთის მთავრობაში ეკავა საგა-
რეო საქმეთა მინისტრის თანამდებობა. დენიკინის
გადაყენების შემდეგ, ყირიმის თეთრგვარდიულ ხე-
ლისუფლებში, სერიოზულად განიხილებოდა ნ. ბა-
რათაშვილის კანდიდატურა სამხრეთ რუსეთის მთავ-
რობის ხელმძღვანელის თანამდებობაზე. გარდა
იმისა, რომ იგი იყო პროფესიონალი სამხედრო მოღ-
ვაწე, წარმატებით ეწეოდა აგრეთვე დიპლომატიურ
საქმიანობასაც.

საგულისხმოა, რომ 1919 წლის ივნისის ბოლოს დენიკინმა თავის წარმომადგენლად ამიერკავკასიაში ნიკოლოზი დანიშნა. საქართველოს მთავრობა მას „დენიკინის არაოფიციალური ელჩად“ მოიხსენიებს.

ნ. ბარათაშვილის ძირითადი მიზანი იყო ამიერკავკასიაში დარჩენილი მეფის ყოფილი ოფიცრების მობილიზება და სამხრეთ რუსეთის შეიარაღებული ძალების არმიებში მათი გაგზავნა. მას ევალეზოდა აგრეთვე შეეცვალა ის ანტიდენიკინური განწყობილება, რომელიც საქართველოსა და შერბაიჯანის ხელისუფლებაში სუფევდა⁵⁴.

შემთხვევითი არ იყო, რომ დენიკინმა თავის წარმომადგენლად საქართველოში ქართველი კაზაკი გენერალი დანიშნა. 1919 წლის 3 აგვისტოს საქართველოს საგარეო საქმეთა მინისტრმა ე. გეგეჭკორმა მიიღო ნიკოლოზი. გენერალმა განუცხადა მინისტრს, რომ მოხალისეთა არმიის სარდლობა არ ემუქრებოდა საქართველოს დამოუკიდებლობას, მაგრამ შეშფოთებული იყო იმით, რომ ქართული არმია ახდენდა თავდასხმებს მოხალისეთა არმიის ზურგში (ნაგულისხმევი იყო ზღვისპირეთში გამარ-

⁵⁴ გ. ბ. ო. გ. ვ. ე. რ. ა. ძ. ე., საქართველო- შერბაიჯანის სამხედრო პოლიტიკური ურთიერთობის ისტორია (საკანდიდატო დისერტაცია), თბ., 2002, გვ. 66.

თული საბრძოლო მოქმედებები). ბარათაშვილმა პრეტენზია გამოთქვა იმაზეც, რომ მის ხელთ არსებული ცნობებით, საქართველოდან მოხალისეების მტრებს, კერძოდ, ინგუშებს ეგზავნებოდა საბრძოლო იარაღი (ასეთი ფაქტები ნამდვილად არსებობდა, კერძოდ, 1919 წლის 23 იანვარს საქართველოს სამხედრო საბჭომ მიიღო სპეციალური დადგენილება, რომელშიც აღნიშნული იყო: „რადგან ჩვენ აქამდე კეთილ განწყობილებაში ვიყავით ინგუშებთან და სასურველია ეს განწყობილება შემდეგშიც განვაგრძოთ, სამხედრო საბჭო სცნობს შესაძლოდ, გაუმართოს მათ ხელი, რითაც შეიძლება“⁵⁵.

ე. გეგეჭკორმა სტუმარს მიუგო, რომ საქართველოს რესპუბლიკას არავითარი აგრესიული გეგმები არ ჰქონდა და ყოველთვის ცდილობდა დაემყარებინა მათთან კეთილშეშობლური ურთიერთობები...⁵⁶.

ე. გეგეჭკორისა და გენერლის შეხვედრა საინტერესოდ აღწერა თავის დღიურში სახალხო გვარდიის მთავარი შტაბის თავმჯდომარემ ვ. ჯუღელმა: „გუშინ ევგენიმ (გეგეჭკორი), კოწიამ (გვარჯაღაძე) და მე ვინახულეთ გენ. ბარათოვი – დენიკი-

⁵⁵ საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფ. 2037, ანაწ. 1, საქ. 7, ფურც. 2.

⁵⁶ იქვე, ფ. 2030, ანაწ. 1, საქ. 1, ფურც. 95.

ნის არაოფიციალური ელჩი. მე პირველად შევხვდი ამ პოპულარულ გენერალს. იგი მეტად მჭერმეტყველია, მეტად სიტყვა-წყლიანი და ძალიან ტკბილად მღერის, ასდენს გულწრფელობის შთაბეჭდილებას. მან განაცხადა, დენიკინი სცნობს თქვენს ხელშეუხებლობას, თქვენს ნეიტრალიტეტს, თქვენს დამოუკიდებლობას და არ თხოულობს თქვენგან არავითარ ძალას. მას უნდა ერთი რამ: – გაათავისუფლეთ იგი თქვენი შეტევის მუქარისაგან, ნუ დაუშლით მას მოსკოვზე შეტევას“-ო...⁵⁷.

აღნიშნული შესვედრის გარდა, ნ. ბარათაშვილს საგარეო უწყების ხელმძღვანელთან კიდევ ორჯერ ჰქონდა აუდიენცია, რომლის დროს მხარეებმა ძირითადად განიხილეს საქართველოს ჩრდილოეთის საზღვართან დაკავშირებული საკითხები.

საქართველოში ვიზიტამდე გენერალი იმყოფებოდა ბაქოში, სადაც შეხვედრები ჰქონდა პრემიერ-მინისტრ ნ. უსუბეკოვთან. აგვისტოს ბოლოს ნიკოლოზი ზეერბაიჯანის პარლამენტში გამოცხადდა. იგი არწმუნებდა დეპუტატებს, რომ მისი სარდალი არ იყო მტრულად განწყობილი ზეერბაიჯანის მიმართ.⁵⁸

ამიერკავკასიაში ქართველი კზაკი გენერლის ვიზიტმა ძალიან შეაშფოთა ბოლშევიკები. მათ, ცხა-

⁵⁷ გ. ბ. ო. გ. ვ. ე. რ. ა. ძ. ე. დასახ. ნაშრომი, გვ. 67.

⁵⁸ იქვე, გვ. 68.

დია, არანაირად არ აწყობდათ საქართველოსა და ზებერბაიჯანის შეთანხმება დენიკინთან. სწორედ ეს გახდა მიზეზი, რომ ბოლშევიკურმა ორგანიზაციამ გადაწყვიტა გენერლის მოკვლა.

1919 წლის 13 სექტემბერს თბილისში ნ. ბარათაშვილზე განხორციელდა ტერორისტული თავდასხმა. რუსთაველის პროსპექტიდან ვერის დაღმართზე მიმავალ საქართველოს სამხედრო უწყების ავტომობილს, რომელშიც ისხდნენ გენერლები: ი. ოდიშელიძე, ნ. ბარათაშვილი და მისი ადიუტანტი პოლკოვნიკი სელიმ ალხაჯი, ხელყუმბარა ესროლა ბოლშევიკ-ტერორისტმა არკადი ელბაქიძემ. ტერაქტის შედეგად ადგილზე დაიღუპნენ პოლკოვნიკი ს. ალხაჯი, ავტომობილის მძღოლი, მისი თანაშემწე და შემთხვევით გამვლელი ერთი მოქალაქე. მსუბუქად დაიჭრა ი. ოდიშელიძე, ხოლო ნ. ბარათოვი – მძიმედ. მას ყუმბარის ნამსხვრევები ორივე ფეხში მოხვდა. გენერლები სასწრაფოდ გადაიყვანეს მიხაილოვის საავადმყოფოში, რაც შეესება თავდამსხმელს, იგი მილიციელების მიერ იქნა მოკლული*.

* საბჭოთა მთავრობამ არკადი ელბაქიძე სიკვდილის შემდეგ, 1928 წელს, წითელი დროშის ორდენით დააჯილდოვა, ხოლო ვერის დაღმართს, სადაც ტერაქტი განხორციელდა ელბაქიძის დაღმართი დაარქვა.

ვინაიდან თავდამსხმელი ბოლშევიკი აღმოჩნდა, მოხალისეთა არმიის სარდლობას არავითარი პროტესტი არ გამოუთქვამს საქართველოს მთავრობისათვის. ნ. ბარათაშვილის ადიუტანტი პორუჩიკი დესპოტული გაზეთ „უტრო იუგასთვის“ მიცემულ ინტერვიუში აღნიშნავდა, რომ ბოლშევიკებს ამ ტერაქტით სურდათ საქართველოს ხელისუფლებასა და მოხალისეთა არმიის სარდლობას შორის დაწყებული მოლაპარაკების ჩაშლა⁵⁹.

ნ. ბარათაშვილი საავადმყოფოში მოინახულებს ნ. ჟორდანიამ და ე. გეგეჭკორმა, აგრეთვე უცხოური მისიების ყველა წარმომადგენელმა. ისინი, როგორც ჩანს, ძალზე შეწუხდნენ მომხდარი ფაქტით, რადგან ოლივერ ჟორდროპი და ვ. პასკელი დღეში ორჯერ მიდიოდნენ დაჭრილთან. კაზაკ გენერალს თანაგრძნობის დეპეშები გაუგზავნეს ნ. უსუბეკოვმა და გენერალმა ს. მეხმანდაროვმა⁶⁰.

ასეთია მოკლედ ქართველ კაზაკთა ურთიერთობის ფურცლები. აქვე აღვნიშნავთ, რომ მეორე მსოფლიო ომის დროს მრავალი კაზაკი ქართველების მხარდამხარ იბრძოდა საერთო მტრის წინააღმდეგ.

⁵⁹ გ. ბოგვერაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 70.

⁶⁰ იქვე, გვ. 70-71.

გაზაპეზი საქართველოში

ცნობილია, რომ 99 ქვეყანას ჰქავს 291 ეთნიკური უმცირესობა. ამასთან, ეთნიკური და ნაციონალური იდენტურობის პრობლემამ შრომითი მიგრანტებისა და ლტოლვილთა რიცხვის ზრდის კვალდაკვალ ახალი დატვირთვა შეიძინა, რაც ახალ, პერმანენტულად ეთნიკურ, უმცირესობებს აყალიბებს⁶¹.

XX საუკუნის 20-იან წლებში საქართველოში არაქართველები 851 557 სულს, ანუ მოსახლეობის 32,3% შეადგენდნენ. XX საუკუნის პირველ ნახევარში საქართველოში ცხოვრობდა 19 კომპაქტურად და 33 გაფანტულად დასახლებული ეროვნება.

უცხოეთის ქვეშევრდომებად ითვლებოდნენ 22,5 ათასი და 1,205 სული გაუშიფრავი ეროვნების წარმომადგენელი. საქართველოს დანარჩენი მოსახლეობა შედგებოდა 72 ტომისა და ეროვნებისაგან. ქართველების რიცხვი უდრიდა 1794 ათას ანუ 67,8% (1926 წლის მონაცემებით მეგრელები, სვა-

⁶¹ კონფლიქტური სიტუაციები პოლიეთნიკურ საზოგადოებაში, თბ., 1998, გვ. 23.

ნები, აჭარლები ცალკეა წარმოდგენილი). მოსახლეობის 32,2% 67 ეროვნებისაგან შედგებოდა.

ისტორიოგრაფიაში აღნიშნულია, რომ 1830 წლამდე ამიერკავკასიაში არ ცხოვრობდა რუსული მოსახლეობა⁶², რაც გადასინჯვას საჭიროებს.

რა თქმა უნდა, რუსები ჩრდილოევროპეიდები არიან. ანთროპოლოგიურად რუსების სხვადასხვა ტერიტორიული ჯგუფები საკმაოდ კარგადაა შესწავლილი და ისინი მიეკუთვნებიან ბელომორო-ბალტიურ და საშუალოევროპეიდულ რასებს. საქართველოში მცხოვრები რუსების მორფოლოგიური სტატუსი არ შეცვლილა⁶³.

გარეშე მტრების გამანადგურებელი შემოსევების შედეგად, უკვე XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში, თითქმის მთლიანად დაიცალა ჯავახეთი, თრიალეთი, ტაშირი, გუჯარეთი, ყაიყული. მეტად მცირე მოსახლეობა შემორჩა ქვემო ქართლის ცნობილ პროვინციებს: საბარათიანოსა და სომხითს. სა-

⁶² კონფლიქტური სიტუაციები პოლიეთნიკურ საზოგადოებაში, თბ., 1998, გვ. 57.

⁶³ ლ. ბ ი თ ა ძ ე, ვ. ც ი უ მ ა, ვ. ქ ა რ დ ა ვ ა, სამცხე-ჯავახეთის მოსახლეობის ანთროპოლოგია, „ანალები“, №1, 2000, გვ. 93.

ბოლოოდ დაკარგეს თავისი ფუნქციები და მთლიანად გაუკაცრიელდნენ ადრე ცნობილი ქალაქები: დმანისი, სამშვილდე და ასობით სასოფლო დასახლება; შესამჩნევად გაძლიერდა ქვემო ქართლიდან ქართველი მოსახლეობის გახიზვნა და მათ ყოფილ სოფლებში გარედან მოსული არაქართველების დასახლება⁶⁴.

როდესაც გენერალმა სუხოტინმა 1772 წლის ივლისში რუსეთის საექსპედიციო კორპუსი საქართველოდან გაიყვანა, რუსულ კორპუსს ჩამორჩა ბევრი დეხერტირი, რომელთა დიდი ნაწილი უშუალოდ თბილისში დარჩა და ხელოსანთა რიგებს შეერია⁶⁵.

XVIII საუკუნის გერმანელი მოგზაური იაკობ რაინეგსი ერეკლე მეორის კარზე იმყოფებოდა 1778–1781 წლებში. მისი ჩანაწერები პირველ წყაროს წარმოადგენს აღნიშნული პერიოდის საქართველოს ისტორიისათვის. ამ მხრივ უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება კაზაკების დასახლების ცნობას საქართველოში, რაც ჯერჯერობით ცნობილ სხვა არცერთ ნარატიულ და დოკუმენტურ წყაროში არ გვხვდება.

⁶⁴ ვ. ჯ ა ო შ ვ ი ლ ი, საქართველოს მოსახლეობა, თბ., 1996, გვ. 55.

⁶⁵ თბილისის ისტორია, ტ. I, თბ., 1990, გვ. 382.

ბამბაყის ქედის დახასიათებისას რაინეგსი აღნიშნავს, რომ „ეს ქედები, ისევე როგორც მათი ნაყოფიერი ველები (ხეობები), დასახლებულია ხალხით, რომელიც თავს დონელი კაზაკებიდან წარმოშობილად თვლის (ხაზგასმა ჩემია – ა. ს.) და ამიტომ მთელ მსარეს, რომელშიც ისინი სახლობენ, ყაზახს უწოდებენ. ეს ხალხი ბორჩალოსაგან მდინარე სრამით გამოიყოფა, რომელზეც გადებულია ქვის მშენიერი ხიდი. ის აშენებულია მეფე როსტომის მიერ⁶⁶...

საგულისხმოა, რომ რაინეგსი მაღალკვალიფიციურად მიჯნავს კაზაკებსა და ყაზახებს. კერძოდ, ავტორი აღნიშნავს, რომ „ყაზახს ეძახიან კიდევ ხალხს, რომელიც, როგორც მათ მიერ დასახლებული ქვეყანა, იწოდება შამშადილად. მისი მოსახლეობის ნახევარზე მეტნი არიან აგრეთვე მაჰმადიანები⁶⁷...“.

გეორგიევსკის ტრაქტატის დადების შემდეგ კაზაკების რეგულარულმა პოლკებმა მიიღეს ბრძანე-

⁶⁶ ი ა კ ო ბ რ ა ი ნ ე გ ს ი, მოგზაურობა საქართველოში, გერმანულიდან თარგმნა, შესავალი და საძიებლები დართო გია გელაშვილმა, თბ., 2002, გვ. 161.

⁶⁷ იქვე.

ბაიმპერიის სამსრეთი საზღვრების დასაცავად კავკასიაში დისლოცირების შესახებ. საქართველოს რუკაზე გამოჩნდა ქალაქი ლაგოდეხი (რუსულიდან თარგმანში ნიშნავს „კაზაკების დასასვენებელ ბანაკს“), ასევე – რამდენიმე სოფელი რუსული სახელწოდებით.

კაზაკთა სასაზღვრო სამსახურის ფორმირება მოხდა ტერის, ყუბანისა და დონის კაზაკებისაგან. ათასობით მათგანი აღარ დაბრუნებულა სამშობლოში. მრავალი განისვენებს ლაგოდეხის სასაფლაოზე, ნაწილი – კუკიაზე, რომლებიც რუსეთ-თურქეთის ომში დაიღუპნენ⁶⁸.

აქვე აღვნიშნავთ, რომ ლაგოდეხი წყაროებში ცნობილია აგრეთვე ლაგოეთის, ლაქუათის და ლაკუასტის სახელწოდებით. პირველად დამოწმებულია VIII საუკუნეში (ადმინისტრაციული ერთეული ლაკუასტის ხევი), როცა ერისმთავარმა არჩილმა აქ ციხე-სიმაგრე ააგო. XI საუკუნეში აქ იყო ჰერეთის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მონასტერი⁶⁹.

⁶⁸ В.И. К а д е н е ц. И страже границ и строители, „Вечерний Тбилиси“, 2002, 15–16 августа.

⁶⁹ ქსე, ტ. 6, თბ., 1983, გვ. 97.

ა. ა. მუსინ-პუშკინმა გადაწყვიტა ღორის მაზრა ყარაბაღის მეღიქის სიმშიტ შაჰნაზაროვისაგან შეეძინა და იქ დაესახლებინა ბერძენი, სომესი და ციმბირიდან გადმოსახლებული სელოსნები. მათ სამეფო ხარჯზე უნდა ეცხოვრათ. რუსეთის მთავრობა ა. ა. მუსინ-პუშკინს აძლევდა დასტურს იმ ანგარიშით, რომ ღორის მაზრაში უცხო ხალხით დასახლებაში უნდა გამოეწვია ადგილობრივი მოსახლეობასთან აღრევა. რუსეთის საიმპერატორო კარი თვლიდა, რომ სწორედ ამ ხერხით უნდა მომხდარიყო ადგილობრივი მოსახლეობის სიცოცხლისუნარიანობის შეუსუტება და უცხო ერთან გარკვეული ასიმილაცია⁷⁰.

აღსანიშნავია, რომ ახლად მოსულთ არავითარი ვალდებულება არ ეკისრებოდათ, გარდა საქარხნო სამუშაოებისა. თუ საქართველოს მოსახლეობა დაიბეგრებოდა სულადობრივი გადასახადით, საზღვრის გარედან „ახლა მოსულებს“ ხუთი წლის განმავლობაში გადასახადი არ უნდა გამოეღოთ. ყველა უფლებანი და სარგებელი, რომელიც კი გაიცემოდა საქართველოს მაცხოვრებლებზე უნდა გავრცელებულიყო „ახლად მოსულებზედაც“. ისი-

⁷⁰ მ. ქიქოძე, ა.ა. მუსინ-პუშკინის ექსპედიცია საქართველოში (1799–1805წწ), „კლიო“, №4, 1999, გვ. 89–90.

ნი ადგილობრივ მოსახლეობასთან თანაბრდებოდნენ, როგორც „дети одного дома“. „ახლად მოსულნი“ თავისუფლდებოდნენ სამსჯდრო ვალდებულებიდან, ეს დიდი პრივილეგია იყო. პ. ციციანოვი სთავაზობდა რუსეთის იმპერატორს, რომ ქვეყნის ხაზინის სასარგებლოდ დაცარიელებულ ადგილებში „ახლადმოსულნი“ დაესახლებინათ და მათ 25 წლის სამსჯდრო სამსახური 2 წლის დაკლებით მოეხადათ⁷¹.

საიმპერატორო კარი ყველა დიდ საომარ ოპერაციას კაზაკების მემკვიდრით ახორციელებდა. ცნობილია პავლე პირველის დროს „ემდგომ ღაშქრობა ინდოეთზე. ამასთან დაკავშირებით სახელმწიფო საბჭოს წევრები – ვორონცოვი და კონიუბეი სინახუდით მიუთითებდნენ, რომ ინდოეთის „გაუვალ ტრამალებში დიდძალი კაზაკობა დაიდგება“⁷².

კაზაკების მკარად შემოსვლა საქართველოში, ბუნებრივია, განაპირობა რუსეთის მიერ საქართველოს თავის შემადგენლობაში მოქცევამ. კაზაკები, თავისთავად ცხადია, მონაწილეობას იღებდნენ იმ ბრძო-

⁷¹ მ. ქიქოძე, ა.ა. მუხის-პემსინის ექსპედიცია საქართველოში (1799-1805წწ.), „კლიო“, №4, 1999, გვ. 91.

⁷² ა. კიკვიძე, საქართველოს ისტორია, თბ., 1977, გვ. 15.

ლეშისც, რომლებიც მიმართული იყო ქართველი ხალხის მიერ რუსეთის ხელისუფლების წინააღმდეგ.

1804 წლის ქართლის მთიანეთის აჯანყების დროს, აჯანყებულებისაგან საქართველოს სამხედრო გზის გასაწმენდად, კავკასიის ხაზიდან დაიძრა დონის კაზაკთა პოლკი, რომელმაც პირველ შეტაკებაში მარცხი განიცადა⁷³. თავისუფლების სიმბოლოდ ქცეულმა კაზაკებმა ბრძოლაში არ გამოამჟღავნეს მთელი შესაძლებლობები. მათ კარგად ჰქონდათ გაცნობიერებული დამოუკიდებლობისა და თავისუფლების მნიშვნელობა.

1810 წელს, იმერეთის აჯანყების დროს, მთავარმართებელი ტორმასიოვი იტყუებული გახდა ირანისა და ოსმალეთის ფრონტებზე მოქმედი რუსთა ჯარი გაეჩახვევებინა, რამდენიმე ბატალიონი და კაზაკთა რაზმები იმერეთის აჯანყების ჩასახშობად გაეგზავნა⁷⁴.

XIX საუკუნის პირველ მეოთხედში საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე დაბანაკდა რუსის ჯარი. მაგალითად, ხობის მარცხენა ნაპირზე XIX საუკუნის 20-იან წლებში განლაგებული იყო ყაზარმები და

⁷³ ა. კ ი კ ვ ი ძ ე, საქართველოს ისტორია, თბ., 1977, გვ. 49-50.

⁷⁴ ა ლ. ბ ე ნ დ ი ა ნ ი შ ვ ი ლ ი, საქართველოს ისტორია, თბ., 1999, გვ. 19.

ოფიცერთა საცხოვრებელი სახლები. გარნიზონი 700-მდე კაცისაგან შედგებოდა. ესენი იყვნენ ქვეითი ჯარისკაცები, არტილერიისტები და კასაკები. ხობის მარჯვენა ხაზირზე მოთავსებული იყო კარაბტინი. თოფისწამლის, მარილისა და სახელმწიფო მომსახურების სხვა საწყობებიც მდინარის მარცხენა მხარეს იყო განლაგებული⁷⁵.

კასაკთა საგუშაგო ასევე იყო ციხის ხეობაში და ზემოდან დაბკერებდა მდინარეს... ყველა კასაკი ჯანმრთელი იყო. ჩვეულებრივ, კასაკთა საგუშაგოებისათვის ადგილს ასე კარგად ვერ არჩევდნენ ხოლმე⁷⁶. კასაკების საგუშაგო მოქმედებდა აბაშაშიც⁷⁷. სხვა ადგილას კასაკების საგუშაგო განლაგებული იყო ხესტან და მავნე ადგილას ორ მდინარეს შორის: ერთი მათგანი პატარა ხაკადუკოს წარმოადგენდა, მეორე კი - გუბისწყალს⁷⁸, რომელიც მდინარე რიოხის მარცხენა შენაკადია იმერეთის დაბლობზე⁷⁹.

აღგეთის ხეობა, რომელიც ძველი დროში თითქმის მთლიანად ქართველებით იყო დასახლებული,

⁷⁵ გ ა მ ბ ა, დასახ. საშრომი, გვ. 98.

⁷⁶ იქვე, გვ. 124.

⁷⁷ იქვე, გვ. 127.

⁷⁸ იქვე, გვ. 131.

⁷⁹ იქვე, გვ. 332.

XVIII საუკუნის ბოლოს გაუკაცრიელდა. XIX საუკუნეში თანდათან შეივსო ახალი მოსახლეობით ხეობა და, განსაკუთრებით, მანგლისი თავისი შემოგარენით ეთნიკურად აჭრელდა, მრავალეროვნული გახდა.

XIX საუკუნის დამდეგიდან გაძლიერდა რუსთა დამკვიდრების პროცესი. მას შემდეგ, რაც მანგლისში რუსული არმიის პოლკი ჩადგა, თანდათან შეიცვალა მანგლისის იერსახე. ამ პოლკის ოფიცერთა და ჯარისკაცთა ნაწილი ადგილზე რჩებოდა, თანდათან ავსებდა მანგლისის ძნელბედობის შედეგად შეთხელებული მოსახლეობის რიგებს. XIX–XX საუკუნეების მიჯნაზე მანგლისში 2500–3000 მცხოვრები ითვლებოდა, რომლის უმრავლესობას რუსები შეადგენდნენ⁸⁰.

საინტერესოა, რომ აქ ახლაც მკვიდრობენ რუსები. მანგლისში გავრცელებულია გვარები: ბესკროვნი, დავიდოვი, დუტოვი, ვლასოვი, ვასილიევი, კაზანცევი, კატალევსკი, კვიტინსკი, კამიშინი, ლუკიანოვი, ლებედევი, მისხაილოვი,

⁸⁰ თ. კ ა ლ მ ა ხ ე ლ ი ძ ე, მანგლისი, საკანდიდატო დისერტაციის ავტორეზიუმე, თბ., 2001, გვ. 9.

ნოვიკოვი, ოსტროვსკი, პეტროვი, პარშინი, სმო-
ლიარი, სემინოვენსკი, ფედოსეევი⁸¹.

რუსი ეროვნების აქ ჩამოსახლებას ხელი შე-
უწყო 1823 წელს რუსეთის მთავრობის მიერ სა-
ქართველოს საოკუპაციო არმიის ერთ-ერთი საკ-
მაოდ მსხვილი შენაერთის მანგლისის ტერიტო-
რიაზე განლაგებამ. მისი საჭიროებისათვის კაზარ-
მები და სხვა დამსმარე სათავსოები ააგეს. რუსუ-
ლი პოლკი, რომელიც სხვადასხვა სახელს ატა-
რებდა (ბოლოს მას ალექსანდრე ნიკოლოზის ძის
სახელობის პოლკს უწოდებდნენ), 90 წელი იყო
დაბანაკებული მანგლისში და ბუნებრივია, დიდი
გავლენა მოახდინა დაბის იერსახეზე, მეურნეობასა
და ცხოვრების წესზე⁸².

გენერალ ერმოლოვის დროს, 1816-1827 წლებ-
ში, ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე შეიქმნა 30-მდე
„შტაბ-კვარტირა“ – სამხედრო დასახლება, რო-
მელთაც, თავის მხრივ, სათავე უნდა დაედოთ რუ-
სული კოლონიზაციისათვის; მაგრამ მიუხედავად
ამისა, აღნიშნულ ნაბიჯს არ მოჰყოლია „კოლონი-
ზაციის ტალღა“, რამდენადაც პოტენციურ კოლო-

⁸¹ თ. კ ა ლ მ ა ხ ე ლ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 10.

⁸² იქვე.

ნისტებს აწინებდათ ათწლეულების განმავლობაში მიმდინარე კავკასიური ომები. რუსეთის მთავრობა, მართალია, აქ „დასჯის“ სახით ასახდებდა სექტანტებს (მაღაცხებს, სტაროვერებს), რაც თავისთავად კავკასიაში რუსული მოსახლეობის მომძლავრებას ისახავდა მიზნად. მაგრამ ეს მათ საქმეს მაინც ვერ შევლოდა: რუსული მოსახლეობის წილი ამიერკავკასიაში 5%-ს მაინც ვერ აჭარბებდა⁸³.

რუსების დასახლებას საქართველოს ტერიტორიაზე განსაკუთრებით ფართო ასპარეზი მიეცა 1837 წლიდან, როდესაც აქ დაარსდა რუსული სამხედრო კოლონიები. ეს კოლონიები შეიქმნა იმ ჯარისკაცთაგან, რომელთაც 15 წლის სამსახურის შემდეგ დაოჯახების უფლება ჰქონდათ⁸⁴. ყოველ კოლოტან ჩამოყალიბდა ცოლშვილიანი ჯარისკაცების

⁸³ პ. ბ უ ს რ ა შ ვ ი ლ ი, რუსული კოლონიალური ცნობიერება და ამიერკავკასიის ეთნოპოლიტიკური რეალობა, „კავკასიოლოგიის საერთაშორისო სამეცნიერო-კვლევითი საზოგადოებრივი ინსტიტუტის მოამბე“, II მონრეალი-თბილისი., 2000, გვ. 82.

⁸⁴ საქართველოს ისტორია (საკითხავი წიგნი), შემდგენელ-რედაქტორი გ. მელიქიშვილი, თბ., 1980, გვ. 254.

როტა. ასეთი ჯარისკაცებისათვის ქაღებზე აგზავნიდნენ რუსეთიდან. სამსახურის გათავჯების შემდეგ, ეს ჯარისკაცები და მათი შთამომავლობა რჩებოდა ადგილობრივ. ამგვარად თანდათან გაიხსნა საქართველოს სხვადასხვა ადგილას რუსთა სლობოდები და სლობოდკები (მცირე სლობოდები). სამსახურგავლილი ჯარისკაცები სიფიქსიდან სახელმწიფო, ე.ი. თავისუფალი გლეხები და აქედან წარმოიშვა მათი უბნებისათვის სახელი სლობოდა (სიღყევისაგან სვობოდა). ასეთი სლობოდები ჩამოყალიბდა თეთრწყაროში, გომბორში, დედოფლის-წყაროში (შორაქში), ქუთაისთან (რიონის მარჯვენა ნაპირას მცირედ მოცილებით) და სხვაგან⁸⁵.

რუსეთის საოკუპაციო ხელისუფლებისათვის კაზაკები რომ მთავარ დასაყრდენ ძალას წარმოადგენდნენ, კარგად ამტკიცებს ვაგნერის ცნობა: როდესაც, კათოლიკე მღვდლების საქართველოდან გაძევების დროს, „გენერალ-გუბერნატორის ბრძახებით, კ ა ზ ა კ თ ა თ ა ნ ს ლ ე ბ ი თ (ხაზგასმით) მია – ა. ს.) საკმაოდ უხეშად (პირუტყვეულად) მი-

⁸⁵ ს. კ ა კ ა ბ ა ძ ე, ქართველი ხალხის ისტორია 1783-1921, თბ., 1997, გვ. 100.

ათრიეს უახლოეს ნავსადგურთან და იქ ძალით არეკეს ტრაპეზუნდისკენ მიმავალ გემზე⁸⁶.

სააღდგომო ზეიმიზე თბილისში ვაგნერი შეესწრო სამხედრო ტერორის, სადაც სხვებთან ერთად „დონელი და ხაზის კაზაკები უწვევებდნენ მხედრულ ხელოვნებას, რომელშიც მათ მსოფლიოს სხვა რომელიმე ხალხი ძნელად თუ აჯობებს. ისინი ტყორცნიან შუბებს, სრული ჭენებისას ისვრიან თოფებსა და დამბაჩებს, იქნევენ ხმლებს და აწარმოებენ ბრძოლის იმიტაციას⁸⁷.

რაც შეეხება რუსების ჩამოსახლებას თბილისში: 1803 წლის იანვრისათვის ჩვენს დედაქალაქში სულ ითვლებოდა 20 ათასი მცხოვრები⁸⁸, ჯარისა და რუსი მოხელეების ჩათვლელად აქ ცხოვრობდა რუსი ეროვნების ერთი კომლი ყმა-გლეხის ოჯახი, 3 სულის რაოდენობით⁸⁹.

თბილისის მოსახლეობის 1864 წლის აღწერით, დედაქალაქში ცხოვრობდა 60085 კაცი და 6814 ჯა-

⁸⁶ მორიც ვაგნერი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 24.

⁸⁷ იქვე, გვ. 50.

⁸⁸ შ. კაკური, ქ. თბილისის მოსახლეობა 1803–1970წწ., თბ., 1979, გვ. 9.

⁸⁹ იქვე, გვ. 11.

რისკაცი. აქედან, რუსების რიცხვი 12302-ს უდრიდა. 1865 წლის აღწერით, მათი რაოდენობა 12142 იყო⁹⁰. 1876 წლის მონაცემებით, უკვე 30823 რუსია აღრიცხული⁹¹. 1897 წლის აღწერით კი 159590 მოსახლიდან რუსებმა შეადგინეს 44823 სული⁹².

1866 წლის 10 მარტს იმპერატორმა ალექსანდრე მეორემ დაამტკიცა „დებულება შავი ზღვის ოკრუგის დასახლებისა და მართვის შესახებ“, რომლითაც სანაპირო გათვალისწინებული იყო სამოქალაქო სასოფლო დასახლებისათვის, სახელწოდებით „შავი ზღვის სანაპირო ხაზი“. „დებულების“ პროექტის განმარტებითი ბარათი მიზნად ისახავდა ანაპიდან მდინარე ბზიფამდე სანაპიროს კაზაკებით დასახლებას. ეს ნაწილობრივ განხორციელდა კიდევ 628 კაზაკური ოჯახის დამკვიდრებით კონსტანტინოვის სიმაგრესა და მდინარე ტუაფსეს შორის⁹³.

⁹⁰ შ. კ ა კ უ რ ი ა, ქ. თბილისის მოსახლეობა 1803–1970წწ., თბ., 1979, გვ. 22.

⁹¹ იქვე გვ. 29.

⁹² იქვე, გვ. 42.

⁹³ შ. თ ე თ ვ ა ძ ე, ანტიქართული დემოგრაფიული პროგრამა მოქმედებაში, „საისტორიო ვერტიკალუბი“, 2002, №3, გვ. 75–76.

საერთოდ უნდა აღინიშნოს, რომ XIX საუკუნეში, ამიერკავკასიის რუსულ პროვინციებში, ყველა თანამდებობა კაზაკებს ეკავათ. ისინი აქ სამი წლის განმავლობაში რჩებოდნენ. ეს პერიოდი მათ სამხედრო სამსახურად ეთვლებოდათ. მათი ნაწილი მუდმივად რჩებოდა საქართველოში. ოჯახის შექმნის შემდეგ კაზაკები თანდათან ქართველდებოდნენ⁹⁴.

ის, რომ რუსეთის ხელისუფლება სამხედრო სამსახურის მოსახდელად საქართველოში გზავნიდა სწორედ კაზაკებს, სულაც არ ნიშნავდა მათთვის რაიმე პრივილეგიის მინიჭებას. პირიქით, ჩრდილოეთელისათვის საქართველოს სამხრეთული კლიმატი ბევრ მათგანს სიცოცხლის ფასად უჯდებოდა⁹⁵.

როგორც ვხედავთ, ცარიზმის მიერ რუსებისა და, განსაკუთრებით, კაზაკების ჩამოსახლება საქართველოსა და კავკასიაში ერთ-ერთ მთავარ საზრუნავს შეადგენდა აქ შემოსვლის პირველი დღიდანვე. ეს

⁹⁴ თ. მ ი ბ ჩ უ ა ნ ი, ს. წ უ რ წ უ მ ი ა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 51.

⁹⁵ იქვე.

ღონისძიება საჭირო იყო ამ მხარეში ცარიზმის ბატონობის განსამტკიცებლად. 1877–1878 წლების რუსეთ-თურქეთის ომის შემდეგ, როდესაც აჭარა იმპერიამ შემოიერთა, აქაც ანალოგიური პოლიტიკის გატარება დადგა დღის წესრიგში⁹⁶.

მიუხედავად იმისა, რომ ბათუმის ოლქის ადგილობრივი მოსახლეობა მიწის დიდ ნაკლებობას განიცდიდა, რუსეთის ხელისუფლება მაინც ასერხებდა საკოლონიზაციო მიწის ფონდის შექმნას. რუსეთის ხელისუფლება მიწის ფონდის დაუფლებისათვის ხელს უწყობდა მუჰაჯირობას, რაც ცარიზმის შორს გამიზნული კოლონიური პოლიტიკის უშუალო შედეგს წარმოადგენდა⁹⁷.

1880 წელს ბათუმის 3,5 ათასი მცხოვრებიდან

⁹⁶ კ. კ ა პ ა ნ ა ძ ე, საქართველოში რუსების ჩამოსახლების ისტორიიდან, „კლიო“, №9, 2000, გვ. 188.

⁹⁷ უ. ო ქ რ ო პ ი რ ი ძ ე, ბათუმის ოლქში შექმნილი სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ვითარება პირველი მსოფლიო ომის წინ, კრ. „სამხედრო-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის საკითხები“, თბ., 1991, გვ. 41.

895 იყო ჩამოსახლებული რუსი და სსფაეროვნების წარმომადგენელი, 1882 წელს კი – 980 რუსი, ანუ ქალაქის მოსახლეობის 11,3%-ზე მეტი.

ჩამოსახლებული რუსები, როგორც წესი, კომპაქტურად არ სახლდებოდნენ. 1883 წელს ბათუმის ოლქში სულ იყო კომპაქტური რუსული დასახლება „სმეკალოვკა“ – კობულეთთან და „ხოლოდნაია სლობოდა“ – ბათუმთან ახლოს.

1882–1890 წლებში ბათუმის რუსი მოსახლეობა გაიზარდა 4-ჯერ, 980 კაციდან 4 ათას კაცამდე, რაც შეადგენდა ქალაქის მცხოვრებთა 22,9%-ს.

საერთოდ, აჭარაში რუსი მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ზრდა დაკავშირებული იყო ბათუმის სამრეწველო განვითარებასთან⁹⁸. XX საუკუნის პირველ ათწლეულში ამიერკავკასიაში შეიქმნა 100-მდე რუსული დასახლება, რამაც კიდევ უფრო გაზარდა

⁹⁸ ი. ბოროიკი, აჭარაში რუსების დასახლების ისტორიისათვის (1878–1980წწ.) კრ. „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის საკითხები“, თბ., 1991, გვ. 72.

ადგილობრივი გლეხების მცირემიწიანობა, გაამწვა აგრარული საკითხი⁹⁹.

1910 წლის 23 სექტემბერს ბათუმის ოლქის გუბერნატორი ბ. რომანოვსკი-რომანკო მეფისნაცვალს მოახსენებდა: „სახელმწიფო ინტერესების თვალსაზრისით ფრიად სასურველია მუსლიმანების განდევნა კინტრიშის, გონიოსა და ართვინის უბნებიდან, რადგან აღნიშნული მიდამოების ნიადაგი და კლიმატური პირობები, მთების სიმდიდრე, ზღვისპირი, სტრატეგიული მოსაზრება, ბუნებრივად აყენებს საკითხს გამოყენებულ იქნან ისინი უმაღლესი (სასოფლო-სამეურნეო) კულტურებისათვის და რუსი ხალხის გადმოსასახლებლად. ეს უნდა განხორციელდეს სამხედრო უწყების, ადმინისტრაციის, საგადასახლებო და სამთო სამმართველოების მიერ წინასწარ მოფიქრებული და დამუშავებული გეგმით... აჭა-

⁹⁹ თ. ვ ა ხ ტ ა ნ გ ი შ ვ ი ლ ი, კლასობრივი დაპირისპირება და ეროვნული ურთიერთობა საქართველოში 1901–1918 წწ., „კლიო“, №6, 1999, გვ. 106., მ. გოგიბერიძე, სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიის სოციალურ-პოლიტიკური პოზიცია 1904–1920 წწ. საკანდიდატო დისერტაციის ავტორეფერატი, თბ., 2001, გვ. 11.

რის სხვა ნაწილებიდან მუსლიმანების განდევნა, ჩემი აზრით, სასურველი არ არის, რადგან ზემოაღნიშნული უბნების გარდა, აჭარის ტერიტორია წარმოადგენს მთიანსა და მიუვალ ადგილებს, რომლებიც რუსების დასასახლებლად სავსებით უვარგისია“. მაგრამ პირველ მსოფლიო ომამდე კაზაკებისა და კოლონისტების აქ ჩამოსახლება შეფერხებით მიმდინარეობდა. ეს განაპირობა რიგმა ობიექტურმა გარემოებამ, პირველ ყოვლისა, მიწათმფლობელობა-მიწათსარგებლობის საკითხის ბოლომდე გადაუწყვეტელობამ ამ ოლქებში, აგრეთვე, აქაურმა მთავორიანმა რელიეფმა, დასახლების სიმჭიდროვემ და ნაყოფიერი მიწების სიმცირემ.

გასათვალისწინებელია კოლონიზაციის ხელშემშლელი სუბიექტური ფაქტორებიც. კერძოდ, თავდაპირველად თვითონ მთავრობა იყო წინააღმდეგი საზღვრისპირა – სტრატეგიულ პუნქტებში ჩამოსახლებინა სექტანტები. რუსი მართლმადიდებლები კი ადგილმონაცვლეობის დიდ სურვილს არ ამჟღავნებდნენ, ამასთან, რუსი მოახალშენეები ძნელად ეგუებოდნენ ადგილობრივ პირობებს და სოფლის მეურნეობის ტრადიციულ დარგებს, რის გამოც მათი მნიშვნელოვანი ნაწილი უკან ბრუნდებო-

და. თავის მხრივ, მკვიდრი მოსახლეობაც ენერგიულად ეწინააღმდეგებოდა უცხოთა ჩამოსახლებას.

კოლონიზაციის ყველაზე აქტიურ ეტაპზეც კი, რაც სტოლიზინის მმართველობის პერიოდში გატარდა, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში რუს მოახალშენეთა ყველაზე მცირე რაოდენობა ჩამოსახლდა. 1908–1914 წლებში კოლონიზაციის შედეგად კავკასიის სამეფისნაცვლოში სულ ათვისეს 285 ათასი დესეტინა მიწა, რომელზეც 50 ათასი სული ჩამოსახლეს. მათგან: ყარსის ოლქში – 1520, ბათუმის ოლქში კი მხოლოდ 273 სული, მაშინ როცა, შავი ზღვის გუბერნიაში ჩაასახლეს 4 ათასზე მეტი; აფსახეთში – 6518, თბილისის გუბერნიაში – 3263, ბაქოს გუბერნიაში კი – 24 ათასამდე კოლონისტები,

ყარსის ოლქში საკოლონიზაციოდ შეარჩიეს არტანის მხარე, რომელიც გამოირჩეოდა ნაყოფიერი მიწებით და ხორბლეულით, კულტურების უხვმოსავლიანობით¹⁰⁰.

1905 წელს ამ მხარეში იყო 5 რუსული დასახლება (გიულგერანი, ოდინცოვსკი, პლოდოროდნენ-

¹⁰⁰ მ. ს ი ო რ ი ძ ე, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო 1914–1918 წლებში (სადოქტორო დისერტაცია), თბ., 2001, გვ. 49–50.

სკი, გოლიცინსკი, პეტროპავლოვსკი), რომლებშიც 1365 რუსი მოახალშენე ცხოვრობდა¹⁰¹.

ბათუმის ოლქში ძირითადად ათვისებულ იქნა თანამედროვე აჭარის ზღვისპირეთი, რომელიც ნაკლებად იყო დასახლებული და ადგილობრივი მკვიდრნი მას ძირითადად საძოვარ-სათიბებად იყენებდნენ. რამდენიმე ოჯახი მდინარე კინტრიშის დაბლობში, ბათუმის შემოგარენში დასახლდა („გოროდოკი“...) და მდინარე ჭოროხის დელტაში (სოფლებში: თხილნარი, ჭარნალი, ასალსოფელი, გონიო ზღვის შესართავთან კი – „აღექსეევკა“).

რუსული ახალშენის თავისებურ ნაირსახეობას წარმოადგენდა ჩაქვის საუფლისწულო მამული. მისი ადმინისტრაციული აპარატი და მუდმივი მუშახელის მნიშვნელოვანი ნაწილი რუსები იყვნენ, აგრეთვე, ბათუმ-ქობულეთის დაბლობ რაიონებში 200-მდე არაქართველი ვაჭარ-მრეწველის მიერ მოწყობილი და დაქირავებულ შრომაზე დაფუძნებული ჩაის და სუბტროპიკული მეურნეობები, ამათ ემატებოდა მაღალჩინოსანი მოხელეების ზღვისპირა აგარაკები მახინჯაურიდან ციხისძირამდე. მაგალითად, 1914 წლის მაისისათვის მწვანე კონცხზე აღირიცხა

¹⁰¹ ო. თ უ რ მ ა ნ ი ძ ე, რუსეთის ცარიზმი კოლონიური პოლიტიკა და რუსული ახალშენები საქართველოში, ქურნ. „ჭოროხი“, 1994, №1-2, გვ. 197.

15 წელს ზემოთ ასაკის 195 მოახალშენე, ჩაქვში – 840 სული, მახინჯაურში – 202 სული (149 აგარაკი), ხოლო ციხისძირში – 52 აგარაკი, რაც საგრძნობლად აღემატებოდა ამ სოფელში ადგილობრივ მოსახლეობას¹⁰².

1879 წელს არაკინი თავის მოხსენებით ბარათში წერდა, რომ ეს მხარე, კერძოდ, აფხაზეთი ხელსაყრელ საყრდენ პუნქტს წარმოადგენდა რუსეთის შემდგომი წინსვლისათვის აზიაში. ამიტომ აუცილებელი იყო, რომ ზღვისპირა ზოლი, რომელიც მუჰაჯირობის შედეგად დაცარიელებული იყო, რუსეთის იმპერიისათვის სასურველი და სანდო მოსახლეობით შეევსოთ. მართლაც ეს მიტოვებული მიწები რუსეთის ხელისუფლებამ მსხვილ სამხედრო და სამოქალაქო მოხელეებს დაურიგა. ამ პროცესმა 80–90-იან წლებში დიდი მასშტაბები მიიღო. ამავე დროს ე.წ. თავისუფალ მიწებზეც რუსმა ჩინოვნიკებმა სხვადასხვა ეროვნების კოლონისტების ჩასახლება დაიწყეს, მათ შორის იყვნენ; რუსები, ბერძნები, სომხები, ესტონელები, ბულგარელები და სხვ.¹⁰³.

¹⁰² მ. ს ი ო რ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 50–51.

¹⁰³ რ. ჭ ა ნ ტ უ რ ი ა, გლეხთა მოძრაობა აფხაზეთში 1864–1904 წწ. საკანდიდატო დისერტაციის ავტორი-ფერატი, თბ., 2002, გვ. 23–24.

რუსეთის ხელისუფლება ცდილობდა აფხაზეთი გადაექცია რუსულ ოლქად და იქ ინტენსიურად ასახლებდნენ რუს კოლონისტებს¹⁰⁴.

საქართველოში საბჭოთა რეჟიმის დამყარება აღინიშნა რუსებისა და უკრაინელების დაჩქარებული ზრდით, რაც გამოწვეული იყო მათი დიდი რაოდენობით ჩამოსახლებით. 1926 წელს ახალქალაქის მაზრაში ცხოვრობდა 2492 რუსი ეროვნება, ბათუმის მაზრაში – 9190, ქობულეთის მაზრაში – 295, ხულოს მაზრაში – 117, ქედის მაზრაში – 54. 12 წლის მანძილზე სამჯერ და კიდევ უფრო მეტად გაიზარდა დასახელებულ ეროვნებათა რიცხოვნობა საქართველოში.

ადიგენის რაიონში, 1939 წლის აღწერით, 1281 რუსია დაფიქსირებული, ასპინძის რაიონში – 293, ახალქალაქის რაიონში – 1538, ბოგდანოვკის რაიონში – 5862. ბათუმის რაიონში – 21786, ქობულეთის რაიონში – 8096, ხულოს რაიონში – 397, ქედის რაიონში – 256¹⁰⁵.

¹⁰⁴ რ. ჭ ა ნ ტ უ რ ი ა, გლეხთა მოძრაობა აფხაზეთში 1864–1904 წწ. საკანდიდატო დისერტაციის ავტორ-ფერატი, თბ., 2002, გვ. 25.

¹⁰⁵ საქართველოს პრეზიდენტის არქივი (სპა), ფ. 14, ანაწ. 32, საქ. 219, ფურც. 5.

რუსები და უკრაინელები ჩამოსახლდნენ უპირატესად ჩრდილო კავკასიიდან. მათი ძირითადი მასა ჩამოსახლდა ქალაქებში, უმთავრესად – თბილისში და ზღვისპირა დასახლებულ პუნქტებში. ნაწილი დამკვიდრდა ახლად შექმნილ საბჭოთა მეურნეობაში. მიგრანტთა ძირითადი მასა მოსული იყო სოფლებიდან; ისინი ჩაებნენ წარმოების სხვადასხვა სფეროში: ფაბრიკა-ქარხნებში, შახტებსა და მაღაროებში, ტრანსპორტსა და მშენებლობაში, სოფლის მეურნეობასა და სხვა მომსახურე დარგში. დიდი ცვლილებები მოხდა მათ სოციალურ მდგომარეობაში, ბევრი გუშინდელი გლეხი ქალაქის სამრეწველო საწარმოს მუშა გახდა. ახლად ჩამოსახლებულთა ადაპტაციამ და მათთვის მატერიალურ-კულტურული ცხოვრების შესაბამისი პირობების შექმნამ, ბევრი დაბრკოლების გადალახვა მოითხოვა. რუსებსა და უკრაინელებს შორის საკმაოდ ბევრი იყო სამხედრო მოსამსახურე (ოფიცრები)¹⁰⁶.

¹⁰⁶ ვ. ჭ ა ო შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 144, 289.

ყოფა-ცხოვრება

ტრადიციათა ფორმირებაზე პირდაპირ გავლენას ახდენს ჩამოყალიბებული სამეურნეო-კულტურული ტიპი. ეთნოლოგიური კვლევები ნათელყოფენ, რომ ხალხებს, რომლებიც ისტორიულად არ არიან ერთმანეთთან დაკავშირებული და სხვადასხვა ეთნიკურ და ლინგვისტურ ჯგუფებს მიეკუთვნებიან, მეურნეობასა და კულტურაში მსგავსი მოვლენები უვითარდებათ. ეს, როგორც წესი, განპირობებულია სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ერთი და იმავე დონით და მსგავსი ბუნებრივ-გეოგრაფიული გარემო-პირობებით, უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ სამეურნეო-კულტურული ტიპების განსაზღვრაში კულტურის განვითარების დონეს შედარებით მეორესხარისხოვანი როლი უკავია და წინა პლანზე წამოწეულია მისი ძირითადი მსაზღვრელი – მეურნეობა¹⁰⁷.

¹⁰⁷ პ. ბ. უ რ ხ ა შ ვ ი ლ ი, ქრისტემდე III ათასწლეულის შუა ხანების ცენტრალური აზიურკავკასიის მოსახლეობის სამეურნეო-ყოფითი სტრუქტურის განსაზღვრისათვის, კრ. კავკასიოლოგიის საერთაშორისო სამეცნიერო-კვლევითი საზოგადოებრივი ინსტიტუტის მოაზბე“, II, მოწვეული – თბილისი., 2000, გვ. 29–30.

ჩერნომორელმა კაზაკებმა მას შემდეგ, რაც ხელი მიჰყვეს მათთვის მიცემული ნაყოფიერი მიწების დამუშავებას, ზნე შეეცვალათ; მათი ძველთა ძველი უმკაცრესი ჩვეულებანი და კანონები მოისპო ან მოძველდა. სოფლის მეურნეობით, ვაჭრობითა და მეთევზეობით გამდიდრებულებმა იწყეს ბავშვების განათლებაზე ზრუნვა, რაც მათ ყოველთვის აკლდათ¹⁰⁸.

კაზაკებმა უკრაინიდან ჩამოიყვანეს კარგი ჯიშის ხარები, რომლებიც აქ საკმაოდ გავრცელდნენ. კაზაკთა ცხვრის ჯიშები გაცილებით უკეთესი იყო ვიდრე დონის ხეობაში გავრცელებული. ამ ჯიშის გაუმჯობესება პეტრე დიდს მიეწერება.

კაზაკებს ასევე მოჰყავდათ საუცხოო მაგარი ჯიშის ხორბალი, რომელიც ცნობილია არნაუტკას ხორბლის სახელწოდებით; ეს ჯიშები გავრცელებული იყო ნეაპოლის სამეფოში¹⁰⁹.

XIX საუკუნის პირველ მეოთხედში აქ მარცვლეულის მოყვანა შემცირდა და სანაცვლოდ ცხვრის მოშენებასა და ცხენების მომრავლებას მიჰყვეს ხელი. მათი ცხენები ტანმაღალი და ერთნაირად გამოსადეგი იყო როგორც სასაპალნოდ, ასევე საჯდო-

¹⁰⁸ გ ა მ ბ ა, დასახ. ნაშრომი. გვ. 66.

¹⁰⁹ იქვე, გვ. 67.

მად. საბაუოს მაშინდელი წესდებით სასტიკად იკრძალებოდა აქედან ცხენების გაყვანა. ასეთი კანონი შესაძლოა გამართლებული ყოფილიყო საომარი ოპერაციების დროს, მაგრამ მაშინ მხოლოდ უარყოფითი შედეგი მოჰქონდა. კერძოდ, სოფლის მეურნეობას მოაქლო საუცხოო მინდვრები, რომლებიც გადაჭიმული იყო მოსკოვიდან კავკასიამდე, ხოლო რუსეთს მოუესპო მნიშვნელოვანი ფულადი შემოსავალი, რასაც იგი უდავოდ მიიღებდა ცხენებით ვაჭრობის შედეგად¹¹⁰.

ცენტრალური გუბერნიებიდან ჩამოსულთა სოფლები განსხვავდებოდა მაღოროსიიდან გადმოსახლებულთა სოფლისაგან. ეს განპირობებული იყო იმით, რომ რუსები შეგნებულად ცდილობდნენ ისეთივე სახლკარის მოწყობას, როგორიც ჰქონდათ სამშობლოში. რუსების სოფლებისათვის დამახასიათებელი იყო თავისებურებები: რუსული ეკლესია (რომელსაც მთავრობა უშენებდა), ფართო, სწორი ქუჩები, რომელთა ორივე მხარეს რიგებად შეღებილი სახლები იყო განლაგებული; დიდი ფართო ქიოები, სამეურნეო ნაგებობანი, ქოსს უკან პატარა ბოსტანი.

ეს სოფლები სიკოსტავით, სისუფთავითა და მიმზიდველობით გამოირჩეოდნენ: შეთეთრებული სახლე-

¹¹⁰ გა მ ბ ა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 67-68.

ბი, პატარა ბაღჩა ყოველი სახლის წინ. ხეებით შემო-
რაგული ქუჩები. ადგილობრივი მოსახლეობისაგან
განსხვავებით, რომლებიც სახურავს არაფრით არ
რთავდნენ, ესენი სახურავს ტრადიციული კეხით ამ-
კობდნენ და ჭიშკარზე აუცილებლად საშოშიეს აყ-
თებდნენ. ქართველებისაგან განსხვავებით, ოთახს
შპალერს აკრავდნენ და ავეჯად იყენებდნენ თვითნა-
კეთ საწოლებს, სკამებს, მერხებს, ფანჯრებს ამშვე-
ნებდა ჩამოკიდებული ფარდები, რაც მკვიდრთათვის
ძალზე უცხო იყო, რადგან ისინი უფრო სშირად უფან-
ჯრებო სახლს აშენებდნენ. თითქმის ყველა რუსუ-
ლი სახლისათვის დამახასიათებელი იყო აივანი.

კოლორიტს ავსებდა სამოგარი, კუთხეში – ხატე-
ბი, სოლო სექტანტებს ეკიდათ მეფის, მხედართმთავ-
რების სურათები და გეოგრაფიული რუკებიც კი¹¹¹.

კაზაკთა მთავარ მფარველად წმინდა იოანე ნათ-
ლისმცემელი ითვლებოდა, რომლის სახელზე მდი-
დარ შეწირულებას გასცემდნენ და გკლესიებში წირ-

¹¹¹ ლ. თ. ო. გ. ო. შ. ვ. ი. ლ. ი., რუსი კოლონისტები და და-
სავლეთ საქართველოს ადგილობრივი მოსახლეობა,
კრ. „კლიო“, 1998, № 3, მდ. 26–27.

ვა-ლოცვას ასრულებდნენ¹¹². ყუბანელი კაზაკები ცო-
ლად ირთავდნენ მოტაცებულ ჩერქეზ გოგონებს¹¹³.

კაზაკები, რომლებიც სამსახურის გავლის შემ-
დეგ საქართველოში დარჩნენ, ძირითადად გაქარ-
თველდნენ. ზოგიერთმა გვარიც შეიცვალა. მაგა-
ლითად ტროფიმოვი გახდა ტროფიმაშვილი, პეტ-
როვი – პეტრიაშვილი. კაზაკები სოფლის მეურნე-
ნი და ხელოსნები გახდნენ¹¹⁴. რუსები, უკრაინელებსა
და ბელორუსებთან ერთად, ძირითადად ხელოსნე-
ბი მუშები იყვნენ. ისინი მისდევდნენ პურის ცხო-
ბას, ლუდის ჩამოსხმას, მეჩექმეობას, იყვნენ ნაღ-
ბანდები, მეეტლეები და და სხვა. შიდა ქართლში
რუსთა განსახლების მნიშვნელოვანი ადგილები ქა-
ლაქებთან ერთად, ბორჯომის ხეობა იყო¹¹⁵.

კაზაკები მონაწილეობას იღებდნენ საქართვე-
ლოს სამხედრო გზის გაყვანაში, კურორტ ბორჯო-
მისა და ლიკანში მეფის ნაცვლის შენობის მშენებ-
ლობაში.

¹¹² თ. მ ი ბ ჩ უ ა ნ ი, ს. წ უ რ წ უ მ ი ა, დასახ. ნაშრომი.

¹¹³ მ ო რ ი ც ვ ა გ ნ ე რ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 44.

¹¹⁴ ვ. კ ა დ ე ნ ე ც ი, დასახ. სტატია.

¹¹⁵ ლ. მ ღ ე ბ რ ი შ ვ ი ლ ი, ეთნოისტორიული და ეთ-
ნოსოციალური პროცესები შიდა ქართლში,
„კლიო“, 1999, № 6, გვ. 153.

XIX საუკუნეში მხოლოდ გურიაში 500 კაზაკის ოჯახი ცხოვრობდა¹¹⁶. მათ შეხვდებოდი სოფელ ეწერში, მაკვანეთში, ბახვში, დვაბზუში, ლიხაურში, სრიალეთში, აკეთში, ზედუბანში, ხვარბეთში, ლანჩხუთში, ნაგომარში და სხვ. მეუღლეები ყველას ქართველები ჰყავდათ. მათმა შვილებმა ერთი „ღერი“ რუსული არ იცოდნენ, მხოლოდ გვარი შერჩენოდათ რუსული. აქ ყოფნის დროს ცნობილ მეცნიერსა და საზოგადო მოღვაწეს თედო სახოკიას ერთი ასეთი ამბავი უამბეს: „სასამართლოში მოწმედ დაბარებული ყოფილა ვინმე ნიკიტინი, ერთ-ერთი ზემოდასახელებული სოფლის მცხოვრები. მოსამართლე საქმის გარჩევას შეუდგა და დაბარებულს ნიკიტინს გამოუძახეს. მოსამართლის წინაშე წარსდგა ჩაქურ ტანისამოსში გამოწყობილი გურული. მოსამართლე რუსის გამოსვლას მოელოდა და გურული რომ დაინახა, გაჯავრდა, – დაუძახეთ ნიკიტინსაო. ეს გახლავთ ბატონო ნიკიტინიო, – მოახსენა თარჯიმანმა, – ქართულის მეტი არაფერი იცისო“. ასეთი მაგალითები აქ სშირი ყოფილა¹¹⁷.

¹¹⁶ ვ. კ ა დ ე ნ ე ც ი, დასახ. სტატია.

¹¹⁷ თ ე დ ო ს ა ხ ო კ ი ა, მოგზაურობანი, ბათუმი, 1985, გვ. 72.

ასაკოვანი რუსები ტანისამოსს ჯერ ისევ რუსულს ატარებდნენ: ჩექმებს, რუსულ კარტუზს, ხალატს და სხვა, ახალგაზრდობა კი ქართული ტანსაცმელით იყო შემოსილი. ეწერელი ყოფილი კაზაკების უმრავლესობა ხვანათესავს მისდევდა. იმავე წესით ხნავდნენ და თესავდნენ, რა წესითაც გურულები. სამეურნეო იარაღიც კი გურულებისგან ჰქონდათ გადაღებული. გაუმჯობესებული იარაღის შემოღებაზე არც ისინი ფიქრობდნენ და არაც არავინ ზრუნავდა მათზე. მოჰყავდათ სიმინდი და ღომი. ვენახები არ გაუშენებიათ. რამდენიმე ძირი „ადესა“ მხოლოდ ქოვებში ჯდგათ, მაგრამ ყურძნადვე ჭამდნენ. ღვინოს ყიდულობდნენ¹¹⁸. გურულები მათ მიმართ აღნიშნავდნენ: „ესაა ბატონო ღოთობა უყვართ, რასაც იშოვნიან, უნდა „ოტკა“ დალიონ მისი, თვარა სხვაფერ ქე არიან გვარიანიო“. თავად კაზაკების სიტყვით: „სმაზე ხელი ვერ ავიღეთ. გურულებს კი სმა ეჯავრებათ. ჩვენი ცოლები სულ იმას გვეჩხუბებიან, რადა სვამთო?“¹¹⁹.

¹¹⁸ თ ე დ ო ს ა ხ ო კ ი ა, მოგზაურობანი, ბათუმი, 1985, გვ. 71.

¹¹⁹ იქვე, გვ. 70, 72.

საბჭოთა რეჟიმის დამყარების შემდეგ, კომუნისტებისაგან დევნის გამო, მრავალი კაზაკი, თავის გადარჩენის მიზნით, რელიგიური სექტის წევრი გახდა. ზოგიერთმა მათგანმა სოფლის მეურნეობასა და სამრეწველო საწარმოებში დაიწყო მუშაობა. 1924 წელს საქართველოს დედაქალაქში „სრულიად რუსეთის ფილატელისტების საზოგადოების ტფილისის განყოფილება“-ც კი შეიქმნა. როგორც საზოგადოება, ისე მისი თბილისის განყოფილება მიზნად ისახავდა ყველა იმ დაინტერესებული პირის შეკავშირებას, ვისაც აინტერესებდა საფოსტო გადასახადის ყოველგვარი ნიშნები, საღერბო და ფისკალური მარკები, აგრეთვე ნუმისმატიკა და ბონები. საერთოდ, საზოგადოებას ჰქონდა უფრო სამეცნიერო და საგანმანათლებლო მიზნები. საინტერესოა, რომ საზოგადოების წესდება ითვალისწინებდა „ბავშვების ცხოვრების გაუმჯობესებასა“ და შიმშილობის წინააღმდეგ ბრძოლას¹²⁰.

თბილისის მაზრის სართიჭაღის თემში რუსი მოსახლეობა უპირატესად მისდევდა მერძევეობას.

¹²⁰ საქართველოს უახლესი ისტორიის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი (სუიკსა), ფ. 284, ანაწ. 1, საქ. 299, ფურც. 22.

რუსებს შორის შენარჩუნებული იყო პატრიარქატის პრინციპი. ახალგაზრდებისაგან განსხვავებით, მოხუცები რელიგიურები იყვნენ. ახალგაზრდები, მხოლოდ საეკლესიო დღესასწაულების დროს დადიოდნენ ეკლესიაში. ზოგიერთი მოხუცი აღნიშნავდა, რომ „ძველ დროს უფრო კარგად ცხოვრობდნენ, ვიდრე ახლა“. ქართველებთან რუსებს მეგობრული დანათესაური კავშირები ჰქონდათ. რუსი მოსახლეობა წიგნიერი იყო, გლეხობა კითხულობდა გაზეთებს და ხალისით დადიოდა ქოხ-სამკითხველოებში¹²¹.

სოფლის მეურნეობის განვითარების თვალსაზრისით უნდა აღინიშნოს, რომ ყარაიაზის თემში ჩამოსახლებული რუსების მინდვრები უფრო ინტენსიურად და კარგად იყო დამუშავებული, ვიდრე ადგილობრივი მოსახლეობისა. მოჰყავდათ ფასეული კულტურები, გაშენებული ჰქონდათ ვენახი, სილის ბაღები, ჰქონდათ ბაღჩეული და ბოსტნეულის მოსავალი¹²².

მათი კულტ-საგანმანათლებლო მდგომარეობა დამაკმაყოფილებელი იყო. მოქმედებდა 4-წლიანი სკოლა. მუშაობდა 2 პედაგოგი – ქართული და რუსული

¹²¹ სპა, ფ. 14, ანაწ. 3, საქ. 520, ფურც. 150.

¹²² სუიცსა, ფ. 607, ანაწ. 2, საქ. 4349, ფურც. 5.

ენის მასწავლებელი. წერა-კითხვის უცოდინარობა მათთან 100%-ით აღმოიფხვრა. სკოლის გარეთ დარჩა მხოლოდ 2 რუსი და 4 ქართველი ბავშვი, ჰქონდათ კლუბი შტატიანი თანამშრომლის გარეშე¹²³.

საქართველოში მცხოვრებ რუს მოსახლეობასთან იდეოლოგიური მუშაობისათვის შექმნილი იყო სპეციალური ჯგუფი. უჯრედს საქმიანობა უხდებოდა მეტად მძიმე პირობებში, არ ჰქონდა ბინა. საკმაო მანძილით იყო დაცილებული სამუშაო ბაზას; კერძოდ, სკოლას, რომელთანაც უჯრედი ფუნქციონირებდა¹²⁴.

მეორე მსოფლიო ომის დამთავრების შემდეგ მრავალი კაზაკი დარჩა საქართველოში და, წინაპართა მსგავსად, ჩვენი სამშობლოს მკვიდრი გახდა.

კაზაკები და დღევანდელიობა

90-იანი წლების დასაწყისში მიმდინარე პოლიტიკური პროცესების ფონზე შეიქმნა საქართველოს

¹²³ სუიცსა, ფ. 607, ანაწ. 2, საქ. 4349, ფურც. 4-5.

¹²⁴ სპა. ფ. 14, ანაწ. 4, საქ. 206, ფურც. 9.

კაზაკთა კავშირი, ეს იდეა აღმოცენდა ჯერ კიდევ აუხაზეთის ომის დროს. კავშირის შექმნის მიზანს შეადგენდა ქვეყნის ტერიტორიული მთლიანობის აღდგენა და ამავდროულად რუსეთ-საქართველოს შორის კულტურული, ეკონომიკური და პოლიტიკური კავშირების განმტკიცება. აღნიშნულ ინიციატივას მხარი დაუჭირეს რუსეთისა და საზღვარგარეთის კაზაკთა კავშირებმა.

საქართველოს კაზაკთა კავშირის უმაღლეს ატამანად აირჩიეს გენერალ-ლეიტენანტი ვასილ ივანეს ძე კადენეცი*. კავშირი თავდაპირველად 50 წევრისაგან შედგებოდა. ამჟამად 5 ათასზე მეტს ითვლის.

საქართველოს კაზაკთა კავშირის უმაღლესი ატამანი ორჯერ შეხვდა ყუბანის კაზაკების რადის ატა-

* ვასილ ივანეს ძე კადენეცი დაიბადა 1948 წელს გურჯისტანის რაიონის სოფელ მერხეულში. დაამთავრა სოხუმის მე-14 საშუალო სკოლა. მამა იყო ყუბანელი კაზაკი, რომელიც სოხუმში აღმოჩნდა ომის პერიოდში. დედა – ქართველი, ტატიანა ილარიონის ასული ბესულია. ვ. კადენეცი პროფესიით აგრონომია. ისმუშაობდა საქართველოს კომკავშირის ცემდივნად, სოხუმის რაიკომის პირველ მდივნად.

მანს ვლადიმერ გრომოვს, რათა აეკრძალათ დაქირავებულ კაზაკთა შემოსვლა აფხაზეთში, სეპარატისტების მხარდასაჭერად.

1997 წელს კაზაკთა 23 ატამანმა მხარი დაუჭირა საქართველოს პრეზიდენტის ინიციატივას „მშვიდობიანი კავკასიისათვის“. 2000 წელს, მოსკოვში, კაზაკთა მესამე ყრილობაზე, ვასილ კადენეცი მძაფრი კრიტიკით გამოვიდა იმ კაზაკთა შესახებ, რომლებიც აფხაზეთში სეპარატისტთა მხარეს მოქმედებდნენ.

1998 წლის ნოემბერში ალექსანდრე გრიბოედოვის სახელობის დრამატულ თეატრში გაიმართა საღამო, მიძღვნილი საქართველოს კაზაკთა კავშირის შექმნის ხუთი წლისთავისადმი.

აქვე აღვნიშნავთ, რომ საქართველოს კაზაკთა კავშირს წარმომადგენლობა ჰყავს მოსკოვში, სომხეთში, უკრაინასა და ნიუჯერსში, სადაც მდებარეობს კაზაკების მსოფლიო ასოციაციის შტაბ-ბინა.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

შესავალი	3
ვინ არის კაზაკი?	12
საბრძოლო ურთიერთობის სათავეებთან	32
კაზაკები საქართველოში	59
ყოფა-ცხოვრება.....	84
კაზაკები და დღევანდელიობა	93

გამომც. რედაქტორი ლ. გ ე ლ ო ვ ა ნ ი
ტექ. რედაქტორი ნ. ო კ უ ჯ ა ვ ა
კორექტორი ა. ჩ ხ ა რ ტ ი შ ე ი ლ ი

გადაეცა წარმოებას 21.03.2003; ხელმოწერილია
დასაბეჭდად 12.06.2003; ქაღალდის ზომა 60x90¹/₃₂; ქაღალდი
ოფსეტური; პირ. საბეჭდი თაბახი 6,25; სააღრიცხო-
საგამომცემლო თაბახი 6;

ტირაჟი 2000

შეკვეთა №34

ფასი სახელშეკრულებო

საწარმოო-საგამომცემლო გაერთიანება
„მეცნიერება“ თბილისი, 380060, დ.გამრეკელის 19